

Ett svenskt fruntimmers
resa till Italien:
Beata Charlotta Ekermans brev
till Carl Sparre 1784–1785

Margareta
Björkman

Beata Charlotta Ekerman, född 1758 och död 1790, var en på sin tid välbekant kvinna. Hon hade förbindelser in i kungahuset och med den högsta aristokratin utan att själv tillhöra denna krets. Hennes tillträde till den högsta societeten skedde på de speciella premisser som lät en ung skådespelerska röra sig med samhällets makthavande män. Som inträdesbiljett tjänade hennes förbindelse med hertig Carl. När denne sedan sökte sig nya erövringar såg det under en period ut som om Beata Charlottas öde var beseglat. Men Charlotte Ekerman var en intelligent dam som kunde engagera de rätta personerna till sitt försvar när onda tungor skapade en ryktesflora som pekade åt ett enda håll – spinnhuset. Om hur Beata Charlotta från sin exil i Paris genomförde sin egen bildningsresa till de klassiska italienska målen ska denna artikel handla. Först sker emellertid en presentation av huvudpersonerna, den brevskrivande Charlotte och hennes adressat, riksrådet och överståthållaren Carl Sparre. Därefter följer ett avsnitt där den brevsamling som ligger till grund för vår kännedom om Beata Charlottas resa presenteras.¹ En diskussion om tidens brevkultur ger ytterligare perspektiv på breven till Sparre, liksom ett parti om tidens resekultur, enkannerligen *le Grand Tour*.

Vad vi möter i Charlotte Ekermans brev är förstås inte den vanliga bildningsresan, som var en del av den unge mannens uppfostran; dess könsbundenhet var i det närmaste total.² Men genom att se på hur den klassiska resan utformades får vi ett jämförelsematerial för Beata Charlottas resa, där hon fick vara sin egen mentor och själv ta ansvaret för att fylla resan med ett intellektuellt innehåll. Samtidigt finns det en annan jämförelse som ligger närmare till hands än den med den unge adelsmannens peregrination. Beata Charlotta företog sin resa i spåren av Gustaf III. I kungens svit under den italienska resan hade Carl Sparre motvilligt fått finna sig att ingå. Den 7 augusti 1784, fem dagar efter att den svenske kungen hade återvänt till Stockholm, bröt Beata Charlotta Ekerman (även kallad Charlotte Ahlgren eller Ahlgrén, som kunde försees med adelsmärket *d'* och kombineras med »la comtesse») upp från Paris för att bege sig till Neapel, den stad som också hade varit slutmålet för det svenska kungasällskapet. Beata Charlottas resa kom att utformas som en spegelbild av Gustaf III:s. Samma resroute,

samma kontakter, samma världar men ändå skillnader som i ett slag ger en blyxtbelysning av den ensamma kvinnliga resenärens predikament.

Beata Charlotta Ekerman

I början av juni 1758 föddes Beata Charlotta Ekerman. Båda hennes föräldrar hade sina rötter i den östgötska provinsen.³ Hennes mor Catharina Ahlgren var dotter till en häradshövding. Hon kom senare att ge sig in på den vittra banan.⁴ Flickans far, Bengt Edvard Ekerman, löjtnant vid husarerna, befann sig i fält. Det pommerska kriget var igång. Hennes farfar hade varit borgmästare i Norrköping, släkten var stor och räknade flera framgångsrika och vittberömda medlemmar.

År 1768, när Beata Charlotta var tio år, hade en skilsmässodom utfärdats för föräldrarna som ledde till att Catharina Ahlgren blev ensam om att dra försorg om en barnaskara på två döttrar och två yngre söner. Den lilla familjen bosatte sig på Söder i Stockholm. De två systrarna Ekerman kunde inte, som jämnåriga kvinnliga släktingar, gå hemma i väntan på giftermålsanbud. Trots att deras far vid skilsmässan lovat att ta till sig sina barn tycks den kontakten ha upphört. Den ensamma modern strävade med översättningar och tidningsskriverier; vad hon kunde få ihop tycks knappt ha räckt till. Vart skulle så flickorna ta vägen? Det gällde för dem att själva försörja sig. Beata Charlotta fick gå till teatern.⁵ Efter att 1774 blivit anställd vid den stenborgska teatern gick hon två år senare över till Kungl. teatern. Sitt genombrott som aktris fick hon i december 1774 då hon fick hoppa in och göra Mechtilds roll när Gyllenborgs och Gustaf III:s skådespel *Birger Jarl* skulle uppföras för att fira hertig Carls bröllop med Hedvig Elisabeth Charlotta.⁶ Beata Charlotta plockades fram från sin obemärkta plats i kören och baletten och befordrades med en gång till premiäraktris vid stenborgska teatern. Till övriga skådespelares förtret lyckades Beata Charlotta genomföra sin rolltolkning med stor framgång. Inte minst truppens primadonna, fru Elisabeth Olin, upprördes över den unga mamsell Ekermans snabba avancemang. Beata Charlotta fick snart ett annat engagemang, som så länge det varade kunde garantera framgång. Hon omtalas från 1779 som hertig Carls älskarinna.⁷ En speciell ironi ligger väl i att det var i en pjäs som skulle hylla dennes brud som Beata Charlotta gjorde sitt publika genombrott.

I ett brev från publicisten, kunglige bibliotekarien och bokhandlaren Carl Christopher Gjörwell (som fungerade som en veritabel skvallercentral) till Patrik Alströmer heter det om Beata Charlotta: »[F]lickan är ett ystert stycke, kördes bort af Hr Gallodier, [balettmästare] såsom oduglig Danseuse, och stadnade i Choeuren som en ganska mediocre Sångerska; men varandes stark i affecter och gester, har hon befunnits skickelig til Actrice.» Just om exekverandet av den här rollen som Mechtild skriver

Gjörwell vidare: »Hon spelte rolen ganska väl med mycken känsla och stor intelligenc.»⁸

Gjörwell är inte precis respektfull när han skriver om Beata Charlotta. Genom att framhålla att hon är »ett ystert stycke» lyckas han antyda att Beata Charlotta inte gick att stänga in inom de skrankor där en ung kvinna förväntades hålla sig. Samtidigt kan man notera en nyans av lystenhet i detta ordval. Gjörwell fortsätter sin rapport med mer illasinnade och oförblommerade uttalanden om Beata Charlottas vandel. Han konstaterar visserligen att hon är född »af ägta Säng» men fortsätter: »vill hon dock för ingen del vanslägtas ifrån sit moderne, och ehuru 15 års flicka, har hon dock redan så flitigt uttrönt Passionernes art och frugter, at hon kan meddela af dessa åt hvem som behagar.»⁹ Sådana omdömen kunde fällas utifrån en självklar patriarkal position. Innebörden är klar: en ung flicka som uppträdde i scenrummets offentlighet hade ingen heder att försvara. Eftersom Beata Charlotta Ekerman redan som ung flicka inlemmades i skådespelarkollektivet blev hon utlämnad åt männens fantasier och kvinnornas förakt.¹⁰

Som kvinna vid teatern stod hon skyddslös. Hennes karriärväg var beroende av höga herrars gunst. Och deras gunst vanns på ett enda sätt.¹¹ När en förbindelse hade etablerats så kunde dessa kvinnor möjligen räkna med att för någon tid protegeras av sin älskare. De blev »allmänna fruntimmer» om än ofta av ett lite glansfullare slag. Hertig Carl var känd som en notorisk kvinnojägare som gärna sökte sig till teatern. Där kunde han välja och vraka utan att riskera just något motstånd eftersom han som manlig kunglighet befann sig i en unikt privilegierad position. I likhet med andra prövade hustrur utstod Hedvig Elisabet Charlotta med ett visst jämnmod sin mans erotomani, men det sägs att hon kände sig mer kränkt än vanligt av mannens förbindelse med Beata Charlotta.¹² Beata Charlotta var både exceptionellt vacker och begåvad, en riskabel blandning för den som vill vinna hela sin omgivnings bevägenhet.¹³

I den anekdotflora som möter oss hos Lovisa Ulrika lektor, den kunglige bibliotekarien, teatermannen och skandalskrivaren Adolf Fredrik Ristell, figurerar även Beata Charlotta, »en fader- och moderlös flicka av aktningvärd slägt, hade af nöden blifvit tvungen att söka sin lycka på theatern, och som hon hade haft en god uppfostran gjorde hon hastiga framsteg».¹⁴ Charlotte blev utsatt för elakt förtal. Hon skulle ha missfirmit konungen. Hon blev dessutom misstänkt för att dödat ett barn vars fader skulle ha varit hertig Carl.¹⁵ Då ryckte överståhållaren Carl Sparre (även han med ett välgrundat rykte som kvinnokarl) ut och lyckades förhindra att Charlotte hamnade på spinnhuset. Men det blev nödvändigt att hon försvann. Charlotte blev portförbjuden vid det svenska hovet. Hon skulle försvinna ur landet och förvisades till Paris.¹⁶

Där fanns hon sedan från 1782 till 1786.¹⁷ Och där fick hon möjlighet att träffa Gustaf III, när han besökte staden på hemväg från sin italienska resa 1784 (brev 4, Paris 5/7 1784). Hon hade en förbindelse med Armfelt.¹⁸ När Armfelt och Gustafs

hela följe lämnat Paris förberedde hon sig för en egen resa. Hon begav sig till Italien, dit hon for på egen hand men med en inbjudan från en italiensk hertig: »jag avreser i morgon till Italien och jag skall säga er orsaken därför att det finnes en hertig vid namn Coscia» (brev 5, Paris 6/8 1784, övers.).¹⁹ I sitt brev till Carl Sparre ber hon honom om ett rekommendationsbrev. Hon ger honom vissa instruktioner: »Ni skall inte beskriva mig som en förnäm dam men en ovanlig och filosofisk kvinna som älskar resor som en tavla av det mänskliga livet» (övers.).

Mlle Ekerman, aktris i exil, med täta relationer till männen vid den svenska beskickningen, levde också utanför Sverige med en identitet som grundades på det yrke som hon inte längre utövade. Hon var ett offentligt fruntimmer men rörde sig hemtamt i salongerna, hon talade utländska språk, hennes bildning var förmodligen djupare än många av de grevinnors, hertiginnors och markisinnors i vars närhet hon dvaldes. Men hon riskerade ändå ständigt att mötas av förakt om hennes identitet som skådespelerska skulle röjas.

Trots att kungen hade visat henne välvillig uppmärksamhet dröjde det innan hon fick tillåtelse att återvända till Sverige. Men 1786 är hon tillbaka i Stockholm. 1787 skrev Gjörwell att böndernas riksdagsrepresentanter besökte en teaterföreställning på Drottningholm. Först firades brännvinets frisläppande, därefter slog de sig ned på en bänk i salongen. Där fick de sitta bredvid »de begge vittra och belevade Mamsellerna Ekerman, hvilka ock visste at med sina angenäma Discourser vidareöka dessa Dannemäns lycksalighet: hvilket och af alla med et särdeles Välbehag ansågs».²⁰ Kanske var det på grund av sin klipskhet som Charlotte, som tycks ha återanställt vid teatern, även engagerades som polisspion för att spionera på utländska ministrar.²¹

Carl Sparre

Den år 1723 födde Carl Sparre var en av de verkliga makthavarna i Sverige under några decennier från 1755 till mitten av 1780-talet. Han var militär med krigserfarenhet från bland annat det pommerska kriget 1757–1762. Han var en tid driftig landshövding i Gävleborgs län innan han år 1773 kallades till överståthållarskapet i Stockholm. Som sådan vann han stockholmarnas hjärtan, staden förskönades och Sparres goda organisationsförmåga bidrog till en positiv utveckling.²² 1775 tog han plats bland rikets herrar. Han blev riksråd och upprätthöll en ställning som krigsminister. Men när kungen började utveckla sina krigsplaner menade han sig inte kunna lita på Sparres stöd. Det var därför som Gustaf III var så angelägen om att Sparre skulle medfölja honom på den italienska resan. »Riksrådet Sparre kommer att medfölja på resan. Hans bortovaro är mycket väsentlig för allt som skall förberedas här», skrev kungen i ett brev till Evert

Vilhelm Taube.²³ En annan mer kungatrogen man, Johan Christopher Toll, väntade i kulisserna. Sparres storhetstid gick mot sitt slut.²⁴ Ett nytt uppdrag fick han dock. Han utsågs till kansler för Åbo akademi 1783.

I *Nordisk familjeboks* andra upplaga framhålls även några av Sparres mindre goda sidor. Det sägs att han ägde »en viss ytlighet och älskade ett braskande uppträdande samt ansågs icke vara alldeles oegennyttig i förvaltningen av allmänna medel».²⁵ Diskret nog nämns i det gamla uppslagsverket inget om det rykte som kvinnokarl som Sparre åtnjöt. Men i den samtida memoarlitteraturen var man mera öppenhärtig. Hochschild talar om »en öfverdrifven böjelse för könet», som fick direkta ekonomiska följder. »Han rönte däraf ofta de mest ledsamma följder, men rättade sig icke.»²⁶ »Erotiskt lättsinne och opålitlighet i penningsaker ha satt mörka fläckar på Sparres minne», påpekar Bertil Boëthius i sin vetenskapliga studie av Stockholms styrelse.²⁷ Henning Stålhane nämner en episod från den italienska resan. Här sägs att Sparre »intresserat sig för» tronpretendenten Stuarts nyskilda maka, grevinnan d'Albany. Intresset var så pass starkt att han blev kvar några dagar extra i Rom efter att kungen avrest med sitt följe.²⁸

Redan Sparres uppenbarelse var imponerande. Hans samtida, Elis Schröderheim, benämnde honom »en förnäm företeelse. Hans uppsyn, hela hans figur, hans maintien, ända till hans organ voro imponerande. De kunskaper, som samlas i stora världen och umgänget, ersatte hos honom bristen av andra och hans éloquence du corps vad som felades i tal och skrivsätt».²⁹ I Armfelts dagbok från kungens italienska resa finns flera anteckningar om hur de två trots ett avsevärt avstånd i ålder fann varandra under långa nattliga samtal.³⁰ Sparre var ingen ungdom, han hade passerat sextio år, hade känningar av njursten och podager men tycks samtidigt ha kunnat uppvisa en häpnadsväckande vitalitet.³¹

Exakt när och hur Charlotte Ekerman lärt känna Carl Sparre är svårt att fastställa. Att redan hennes mor, Catharina Ahlgren, haft hjälp av Sparre i vissa belägenheter står klart. Dessutom hade Sparre tagit till sig Charlottes yngre syster Julie, Catharina Juliana, och officiellt tilldelat den tonåriga flickan en tjänst som husjungfru, något som bör utläsas som mätress, det vill säga älskarinna. Hon var mantalsskriven i Tessinska palatset, överståhållarens bostad.³² Sparre var en central person för mor och döttrar och även för den något vilsne yngste brodern Christoffer, som skymtar fram i breven från Charlotte.³³

Det är ett speciellt beroendeförhållande som håller liv i korrespondensen mellan Beata Charlotta Ekerman och Carl Sparre. Den åldrande mannens fåfånga, makthavarens attraktionsförmåga och reella beskyddarkraft matchas mot kvinnans ungdom och skönhet. De spelar sina roller. Hans roll är beskyddarens, hennes den måttlöst beundrande skyddslingens. Han har självklar makt, hon är underordnad men för den skull inte helt maktlös. Hon spelar på hans fåfånga genom att återkomma till hans förförartalang-

er. Hon underhåller föreställningen om att Sparre sin ålder till trots äger en intakt virilitet.

Brevkulturen

Den brevskrivande kvinnan har något emblemiskt över sig menar Carolyn Steedman i sin studie, »A Woman Writing a Letter». ³⁴ Hon menar till och med att den brevskrivande kvinnan har blivit något av en ursprungsmyt. ³⁵ Med pennan mot papperet är hon en sinnebild för moderniteten: moderna subjekt, moderna sociala strukturer, könsordning, »kanske också för själva genus-begreppet» skriver Steedman. ³⁶ Det är där man kan rötterna till litteratur-, kultur- och feministteori.

De brev som Charlotte Ekerman riktade till Carl Sparre är i viss mening ceremoniella men den dominerande stilen kännetecknas av en spontan intimitet. I själva verket använder sig brevskrivaren ytterst medvetet av möjligheten att markera sin attityd till adressaten genom att växla mellan ceremoniösa formler och ett intimt familjärt tilltal. Visst går det att knyta hennes brevskrivande till just den emblematiske situation som Steedman pekat på. Det är förvisso något nytt och modernt som låter sig läsas fram ur den kvinnliga resenärens snabbt ertecknade meddelanden. Hon skriver inte bara för att redogöra för händelser, hon skriver också för att utveckla sina egna tankar runt olika fenomen som hon möter på sin resa. Med pennan i handen blir hon synlig för Sparre och för övriga läsare av hennes brev, men framför allt för sig själv. Brevskrivandet som praktik är en del, kanske den främsta, i subjektiveringsprocessen.

1700-talet är en period då brevskrivningen så småningom löses ur sina retorisk-ceremoniösa bojar. Det formellt fulländade brevidealet efterträds av ett nytt ideal präglad av spontanitet, närhet och autenticitet. Den store brevteoretikern Gellert framhåller kvinnorna som överlägsna männen när det gäller att förverkliga nya ideal. ³⁷ Det gällde att finna adekvata uttryck för känslor. De statistiskt reglerade retoriskt styrda modellerna kunde inte tillfredsställa de krav på uppriktighet som låg bakom skiftet. Det skiftet har ju sin motsvarighet på litteraturens område. Breven övergår precis som dikten från att vara repertoarbundna till att bli originalverk som avspeglar den skrivande individens inre. Jürgen Habermas ser också breven som föregångare till den samtida psykologisk-sentimentala romanen. ³⁸ Naturlighetsidealet vinner terräng, brevet kan betecknas som familjärt.

Brevet är, säger brevforskaren Marie-Claire Grassi, »en text inskriven i en kommunikationsakt och den medför, på olika nivåer, en högre eller mindre grad av litteraritet.» ³⁹ Specifikt för brevet är att det är en text som väntar på en annan text i retur. Därför, menar Grassi, är »varje brevgest en slags förförelse. Ju mer stilistiskt utsmyckad

desto mer förförande.»⁴⁰

Av detta följer att brev måste behandlas med försiktighet om man vill använda dem som källa för ett skeende. Ett brev vidarebefordrar det upplevda vare sig brevskrivaren relaterar något hon själv varit med om eller själv bevittnat, eller tagit del av i andra hand genom en muntlig eller skriftlig berättelse. De är representation.

Den som arbetar med en brevsamling måste också ställa sig frågor om hur själva samlingen kommit till. Efter vilka principer har breven sparats? Charlotte Ekerman har förmodligen skickat fler brev till Sparre än de tjugo bevarade som täcker in perioden februari 1784 till augusti 1785. Till exempel kan man peka på det långa uppehållet mellan det brev som avsändes i samband med avresan från Rom (brev 19, 12/2 1785) och det allra sista brevet från Paris (brev 21, Paris 18/8 1785). Också från själva resan kan det fattas brev. Den oregelbundna takten i avsändandet och svårigheterna att hitta en säker kurir talar för det. En annan fråga: vem har sorterat breven? Här finns ju möjligheter att brev helt enkelt har förkommit eller att de slängts av adressaten själv och/eller efterkommande.⁴¹ Sortering har förmodligen ofta fungerat som en form av censur. Den som i sina studier utgår ifrån en arkiverad brevsamling finner mestadels inga omedelbara svar på frågor angående samlingen. Men det är ändå nödvändigt att forskaren är medveten om dem.

Resan – le Grand Tour

Resan till Italien var en del av bildningsprogrammet för Nordeuropas högre klasser. Så hade det varit sedan början av 1600-talet.⁴² I den katalog som producerades till utställningen »Drömmen om Italien» på Nationalmuseum i Stockholm hösten 2004 tecknas en fyllig bakgrund till hur mötet mellan nordbon med sina drömmar och det samtida Italien med sitt kulturella arv kunde gestalta sig. Det uppsving som den typiska bildningsresan – *le Grand Tour* – fick från mitten av 1700-talet var i mycket följden av de då påbörjade utgrävningarna av Herculaneum och Pompeji.⁴³ Det blev därmed naturligt att resan utsträcktes till Neapel. Venedig, Florens, Rom och Neapel var ofrånkomliga stopp på den italienska resan.⁴⁴ Den klassiske Grand Tour-resenären var en ung adelsman åtföljd av sin privatlärare.⁴⁵ Resan var en bildningsresa, men den bildning som skulle bibringas den unge ädlingen fick inte tyngas av alltför mycken knappologisk lärdom. Tillträde till den högsta societeten var minst lika viktigt som besök vid antika minnesmärken och museigallerier. Det handlade om att bibringa de unga världsvana.⁴⁶ Alla de italienska hoven gav utmärkta tillfällen till inblickar i uppförandekoder.

Den engelske forskaren Jeremy Black skriver om hur britererna skapade ett mönster för hur »the Grand Tour» bäst skulle utformas. Det vanliga var att resenärerna pre-

senterades för påven, kungarna av Neapel och Sardinien, storhertigarna av Parma och Modena och guvernören av Milano.⁴⁷ Att det mönstret inte bara gällde brittiska resenärer visar flera svenska peregrinationer.⁴⁸ Jakob Christensson talar i en essä »Resor på modet» om att det yttersta syftet för den aristokratiska bildningsresan var att bibringa den unge resenären sådan hyfs och sådan bildning att han kunde uppfylla »l'*bonnête homme*-idealet». Det handlade också om att den unge skulle skaffa sig ett nätverk som kunde vara honom till gagn i hans vuxna liv.⁴⁹

I Storbritannien följde en särskild, granskande genre av böcker i resornas spår. Det var inte rena guideböcker utan mer ambitiösa granskningar av italienska seder och bruk. Gemensamt för dessa brittiska publikationer är att där blandas beundran och blankt avståndstagande. Inför det antika arvet och inför äldre epokers konstskatter finns inget annat än odelad beundrande uppskattning. I kontrast till den lyfts samtidens samhälle fram. Här är kritiken skoningslös. Hovens lyxiga och lätt depraverade miljöer ställs mot befolkningens misär. Den största indignationen uppbringas mot den katolska kyrkans sätt att med granna skådespel hålla folket fångat i det som utifrån britternas ståndpunkt ter sig som ren och skär vidskeplighet. Denna kritik av det samtida Italien ställs mot den egna nationens överlägsna levnadssätt. Jeremy Black dristar sig till att utropa: »[I]t would not be unfair to claim that most returned to Britain as better-informed xenophobes».⁵⁰

Gustaf III:s resa 1783/84

För att rätt förstå Beata Charlotta Ekermans resa är det nödvändigt att också orientera sig om de oskrivna lagar som gällde för den ordinarie *Grand Tour*-resan, men framför allt ska hennes resa ses i skenet av kungens egen. Den hade genomförts ett knappt år före hennes. Kungens resa är väl dokumenterad. Den officiella resebeskrivningen stod riksantikvarien Gudmund Göran Adlerbeth för.⁵¹ Gustaf Mauritz Armfelt förde sin privata dagbok som givits ut av Rainer Knapas. Gustafs resesällskap bestod enbart av svenska män. Under den långa och intensiva samvaro som resan bjöd kom hela sällskapet att fungera som något av en herrklubb som ägnade sig åt alla slags nöjen inklusive erotiska eskapader. Deltagarna tycks ofta ha tillbringat nätterna med att sitta och prata till långt in på småtimmarna. Henning Stålhane har i *Gustaf III:s resa till Italien och Frankrike* (Stockholm 1953) skrivit en fyllig redogörelse för resan. Hans studie baserar sig på såväl dagböcker som privata och diplomatiska brev. Magnus Olausson skrev till utställningen i Carolina Rediviva i samband med 200-årsjubileet av resan en väldokumenterad studie, »Gustav III:s resa till Italien (1783–1784)», och i *Drömmen om Italien* återkommer han med en kortare version. Den resans roll som modell för Beata Charlotta

Ekermans egen resa har synts mig motivera följande kortfattade redogörelse. Jag grundar min framställning på de nu nämnda källorna.

Kungen med sitt följe, vari vi erinrar oss att Carl Sparre ingick, reste, efter att kungen hade kurerat sin brutna arm i baden i San Giuliano le Terme, till Florens. Där träffade Gustaf den så kallade yngre tronpretendenten Charles Edward Stuart, greve d'Albany. Han sammanträffade också med kejsar Josef II för utrikespolitiska överläggningar. Uppehållet i Florens varade en månad. Då hade man också hunnit med att bese de vanliga sevärdheterna. På julafton anlände kungen till Rom där kungen bevistade julmässan i Peterskyrkan. Magnus Olausson framhåller hur flera i följet förhöll sig synnerligen kritiskt mot vad de uppfattade som den katolska kyrkans tomma utanverk.⁵²

I Rom kulminerade det sociala livet. Bland dem som öppnade sina dörrar för svenskarna var det framför allt den franske kardinalen de Bernis som generöst ställde sitt hus till svenskarnas förfogande. Man deltog i *conversazioni* men fortsatte också turistandet.⁵³ Antikerna tilldrog sig kungens speciella intresse. Men framför allt besöktes alla slags »spectacles»: konserter, baletter, komedier. Svenskarnas aptit var omåttlig.

I januari 1784 fortsattes färden till Neapel, Italiens största stad.⁵⁴ Här gjorde man som de flesta turister norrifrån: man besteg Vesuvius. Men Sparre, äldst och prominentast, var ursäktad.⁵⁵ Naturligtvis besöktes även Pompeji och Herculaneum. Här, liksom i Rom, var det kanske framför allt det sociala livet vid hovet som upptog tiden. Det regerande kungaparet, drottning Maria Carolina och hennes make kung Ferdinand IV, tog emot.⁵⁶ Här fanns en rad bemärkta personer som på olika sätt var knutna till Kungadömet av Bägge Siciliernas hov. Greve Razumovskij var ryskt sändebud; under kungens uppehåll på lustslottet Caserta ställde han sitt hus till svenskarnas förfogande. Prinsessan Belmonte, gift med prins Belmonte, *maggiorduomo maggiore* vid hovet, nämns bland de högförnäma damerna som ofta förekommer i anteckningar från resan. Armfelt uppehöll sig gärna i hennes sällskap. Vid den svensk-neapolitanska maskeraden då svenskarna framträdde som lappar och skidlöpare, fanns prinsessan Belmonte i rollen som Minerva.⁵⁷

Efter att ha fått vara med om karnevalens maskerader och andra upptåg vände man åter norrut och anlände till Rom den 12 mars 1784. Kungen hade låtit sig intagas av det sydländska klimatet och temperamentet. I Rom inträdde åter kardinal de Bernis som värd. Miss Mary Berry, som reste på egen hand med sin syster men tätt följde det svenska sällskapet både i Neapel och Rom, skrev i sin dagbok den 13 mars 1784 att hos kardinalen skulle det bli konsert varje fredag och kvällsdiné varje dag så länge som den svenske kungen befann sig i Rom.⁵⁸

I Rom bevistade sällskapet en stor kyrklig ceremoni med anledning av Marie bebådelse. Det var påvlig procession (»i half-galla» skriver Armfelt), följd av en mässa med vestaler (»generailment fula» enligt Armfelt).⁵⁹ Kungen delade inte alls den hos svens-

karna dominerande skeptiska inställningen till de katolska ceremonierna. Armfelt verkade knappast ha varit intresserad, medan Adlerbeth nitiskt återger varje liten kuriös detalj han ser.⁶⁰ I Rom var prinsessan Santa-Croce en av dem som engagerade sig för att underhålla den svenske kungen och hans följe. Hon var nära lierad med den franske kardinalen de Bernis och hos henne gavs regelbundet *conversazioni*.⁶¹

Maj månad tillbringades i Norditalien. Bland de städer som besöktes var Bologna, Parma, Venedig, Milano, Turin och Genua. Därifrån fortsatte man till Antibes. I Lyon arrangerades ballonguppstigning till den svenske kungens ära. Den 7 juni hade man nått fram till Versailles, där greven av Haga överraskade den franske kungen under dennes jakt.⁶² Den 20 juli lämnade det svenska sällskapet Paris för en snabb hemresa. Då hade Charlotte Ekerman, alias Mme Ahlgrén, i sitt hem fått besök av kungen med uppvaktnings. Hon hade också haft ett intensivt umgänge med Gustaf Mauritz Armfelt. Det var bara några veckor kvar tills hon själv skulle lämna Paris på sin egen halvårslånga italienska resa.

Beata Charlotta Ekermans italienska resa

Den brevsamling som utgör källmaterial till denna studie består av brev från Beata Charlotta Ekerman, som stundtals kallade sig Ahlgren efter sin mor. Några svarsbrev från Carl Sparre är inte kända. Det är således en korrespondens där bara den ena parten kommer till tals, och där denna enda stämman blir avgörande för läsarens intryck. Antalet brev från Beata Charlotta till Carl Sparre som förvaras i Börstorpsamlingen i Riksarkivet är tjuo.⁶³ Det första brevet är odaterat.⁶⁴ Övriga kan dateras till 1784 och 1785. Av dem är femton skrivna under hennes resa.⁶⁵ Breven är skrivna på franska med vissa insprängda partier på svenska.

Det är uppenbart att Beata Charlotta Ekerman under hela sin ofrivilliga utlandsvistelse var mån om att inte släppa den nära kontakten med en av Sveriges mest inflytelserika män. I ömsom vördnadsfulla, ömsom intimt raljerande ordalag skrev hon och berättade om sitt liv i utkanten av kretsen av svenska Paris-stationerade dignitärer som Stedingk och Staël von Holstein. I de italienska breven framträder ett galleri av personer varav de flesta varit involverade i den kungliga resan. Brevens undertext förmedlar en förtvivlad längtan efter upprättelse, som också skulle innebära tillåtelse att återvända hem. Därför var det viktigt för henne att inte släppa kontakten med Sparren. Han om någon kunde bearbeta hovet och visste vilka personer som framför allt borde approachas för en benådning.

En annan orsak till att Beata Charlotta, trots att hon så sällan fick några svar, enträget fortsatte att skriva till Sparre under sin italienska resa var behovet av rekommendationer.

mendationsbrev. Jeremy Black framhåller att sådana brev var nödvändiga för varje rese-
när.⁶⁶ Det är inte svårt att förstå att de för en kvinnlig resevär är än viktigare än för
den ordinäre manlige turisten. Beata Charlotta reste som ensam kvinna utan manlig
eskort. Hennes belägenhet var ömtålig. Hade hon redan under utresan varit försedd med
de rekommendationsbrev från Sparre som hon så enträget bönföll om hade hon sannolikt
sluppit ifrån många av de besvärliga situationer som hon nu hamnade i. Sparre
skickade henne ändå de begärda breven, men de kom för sent. Charlotte befann sig
redan på hemväg i Rom när de anlände. Hon fick skicka dem till Neapel i efterhand
(brev 17, Rom 15/12 1784). Så fick man vid hovet i Neapel i alla fall en bekräftelse
på att det inte hade varit vilken äventyrerska som helst som hade deltagit i hovets liv.
Det var sant att hon hade besökts av den svenske kungen och det var sant att Carl Sparre
kunde kallas hennes bästa vän. Att Charlotte Ekerman klarade sig igenom den nära fem
månader långa vistelsen vid de italienska hoven utan att ha blivit rekommenderad, bara
genom att själv ständigt lovordade Sparre, hålla fram honom och söka upp hans italienska
vänner är minst sagt anmärkningsvärt.

Beata Charlotta korresponderade även med sin syster Julie, som sedan 1782 ingick
i Sparres hushåll.⁶⁷ Dessa brev har dock förmodligen skattat åt förgängelsen, trots
att de gick till samma hushåll, med Sparre som överhuvud: dessutom framgår det av
breven till Sparre att hon hade brevkontakt med Armfelt.⁶⁸ Förmodligen utväxlades
brev även med andra adressater i hemlandet men om detta finns inga säkra vittnesbörd.

Språk och stil

Det är inte på något sätt förvånande att Charlotte Ekermans brev är skrivna på franska.
Hon tillhörde en sfär där franskan var en självklarhet både som konversations- och kor-
respondensspråk. Även om en institution som teatern i hög grad gjordes nationellt
svenskspråkig så kunde inga kungliga initiativ rå på det franska språkets ställning inom
de högre ståndens privata sfär. Kanske var det rentav den halvoffentlighet som hovet och
de högsta adelskretsarna mestadels rörde sig i som främjade bruket av franskan. Det
kunde ses som en markör för utvaldhet samtidigt som det låg en praktisk nytta i att
använda sig av ett språk som inte stängde ute besökare utifrån. Det franska språket fun-
gerade som ett kitt i alla slags utrikes kontakter. Sveriges eviga problem som utkants-
stat kunde lösas på två sätt. Under stormaktstiden prövades inte utan framgång skapan-
det av ett ärofyllt och kulturellt betydelsefullt förflutet. Under 1700-talet underhölls
denna mytbildning mer sparsamt. En enklare väg var att sluta sig till det övriga Europa
och på franska kommunicera som en jämlike med de europeiska staterna. Gustaf III:s
reformplaner för en svenskspråkig teater och en svenskspråkig litteratur var nog helhjär-

tade, men samtidigt fortsatte han ju själv att konversera och skriva på franska.

Beata Charlotta Ekerman blev Charlotte d'Ahlgrén när hon hamnade i Paris. Hon förfranskade och förädlade med det betydelsefulla *de* sin mors familjenamn.⁶⁹ Så under-teknade hon ibland sina brev och så omtalades hon av dem som träffade henne i Paris. Hon var ingen nybörjare i franska utan bemästrade i själva verket det främmande språket riktigt bra.⁷⁰ Alldeles säkert avslöjade hennes accent hennes främmande ursprung, men hon hade orden och hon kunde uttrycka sig ganska nyanserat. Den bedömningen kan göras efter hennes brev.

Breven är skrivna med en driven handstil som inte är helt lättolkad. Fjädern har flutit snabbt över det tunna papperet. I så måtto framträder hon som en van skribent. Men vid närmare studium av skriften häpnar man över den egensinniga stavningen, som får uttolkaren att snabbt ändra sin uppfattning om hennes skrivvana. Vid läsningen framträder en textmassa som ger intryck av att ha skrivits av en snarast illitterat person. Det är inte genom grammatik och stavningsövningar som Beata Charlotta tillägnat sig franskan. Hennes brev uppvisar en formidabel provkarta på alla sorters felstavningar och felböjningar. Den visuella textbilden är svårtolkad. Bästa förståelse uppnås med hjälp av hörseln. Dessa brev visar med all tydlighet hur högläsning är nyckeln till den individuella stavningens texter.⁷¹

Hon förefaller ingalunda bättre hemmastadd med det svenska språket. Även där blir skriftbilden lätt bisarr, med inkonsekvenser när det gäller stavning och meningsbyggnad.

peranesi est mon cavalier Servento⁷² här i Rome; jag stiger up alla mornar klokan 6; och far ikring och beser alt. Vad jag nansin kan se för den korta tid jag blir här som inte är mer än IO dagar innalles. jag tror inte att manga fruntimmer gör effter det jag gör; ty det är nog för fatigante för en petite maitresse; men för mig är det en vrai plaisir; (brev 8, Rom 15/9 1784)

Denna brist på iakttagande av skriftspråkets norm är dock inget att förundra sig över. Kvinnors skrivkunnighet byggde inte på skolmästares eller informatorers insatser. Och det förtjänar att påpekas att inte heller högst skrivkunniga män var konsekventa när de skrev på modersmålet för privat bruk.⁷³ Få kvinnor drillades med skrivövningar vare sig det gällde svenska eller franska. Det var förbehållet de allra högsta klassernas döttrar att få kvalificerad hjälp av någon infödd fransyska.⁷⁴ Charlotte Ekerman kan ha tränats i det franska språket av sin mor, som bland annat ägnade sig åt översättning från franska. Men förmodligen var det i första hand teatern som tränat henne till den språkbe-härskning som hon ger prov på i sina brev.

I citatet ovan får vi också belyst hur Beata Charlotta blandade svenska och franska.⁷⁵ När hon övergår till modersmålet blir det inte »rent»; det blandas ständigt med franska uttryck. Det märks tydligt att det är det franska språket som ligger närmast till-

hands.⁷⁶ Det är i och för sig naturligt med tanke på hennes vistelse i Paris och att hon under resan rör sig i en internationell miljö. Någon känslomässigt grundad förkärlek för det språk som ändå var hennes modersmål går inte att spåra. Det verkar inte finnas någon konsekvent linje när det gäller hur språken används utom i något fall då hon uppenbarligen i skrivande stund finner sig bevakad av två män som väntar på att hon skall avsluta sitt brev. De står beredda att ta med den svenska damen ut: »pardonné mon aimable ami que je ne vous écris pas plus au long, mais j'ai deux cavaliers Servento som inte lemnar mig någon frihet; så at jag önskar at de vore hinen ivald adeux mon cher et bien aimer ami» (brev 7, Florens I/9 1784).

Det finns en dubbelhet i breven till Sparre. Den är i sin tur betingad av den tve tydighet som finns i deras relation. Beata Charlotta, ung och ensam aktris i exil, skriver till Carl Sparre, en av rikets högsta herrar. Den situationen kräver att etikettens alla regler om att visa underdånighet iakttas. Men här är det långt ifrån alla brev som ger exempel på den i sak maktlösa reella underkastelse. Traditionellt fick denna sitt klaraste uttryck i undertecknandet av brevet. Avståndet mellan brevets sista mening och avslutningsfrasen signalerar respekt. Ju större avstånd, desto mer högaktningfull är brevskrivaren. Därefter gäller det formuleringen av avslutningsfrasen: den underställda bör ställa sig till den överordnades tjänst. En vanlig fras är att brevskrivaren förklarar sig vara adressatens lydiga och ödmjuka tjänare. Det bästa exemplet finns i det tidiga odaterade första brevet. Avslutningsfrasen börjar redan i brevet sista mening:

j'ai l'honneur d'être avec un profonde respect

Mon Seigneur
votre
tres humble et tres obissan
Servante
Bette Charlotte Ekerman

I brev 4, daterat Paris 7/6 1784, finns samma avslut med skillnaden att »Mon Seigneur» utbyts mot »Votre Excellence». Därefter tecknar sig Charlotte Ekerman inte mer som Sparres tjänare.

För det är ändå inte det formella som lyser i ögonen. Det finns där på några ställen, men det är den informella, intima tonen som dominerar. De som ägnar sig åt brevforskning talar om en ny stil, där kvinnor når större framgång än männen och som kom att bilda en ny norm från mitten av 1700-talet.⁷⁷ Det familjära brevet blev ett verktyg för att upprätthålla intima relationer mellan mer jämbördiga parter. I Charlotte Ekermans brev blir excellensen mestadels tilltalad som »Mon cher et aimable ami» och avslutningsfrasen utgår, liksom även ofta själva signerandet. I stället får avslutningen ske

i själva brevet och den stereotyperade formeln lyder: »je vous aime et vous aimerai jusqu'à la mort/ à mon dernier soupir». Det kan också bli så här: »Je vous embrasse un million de fois» (brev I5, Neapel 9/10 1784). Hon försäkrar honom inte om sin vördnad utan om sin kärlek. Hon kan smågnabbas med honom, som i det brev där hon leker med hans initialer:

jag säger mig alltid. ja jag kommer ännu en gång att få se min käre, min söte och älskade: den som jag älskar mest i hela världen: gissa vem: ja vem...det är ganska svårt eller hur: nå jag måste alltså säga det själv ... det är ... CS. .den sötaste och mest godhjärtade och charmerande mannen i hela världen» [...] (brev 20, Rom 15/I 1785; övers.).

Här blommar en lätt erotiserad ton. Hon spelar ut sin charm och underhåller den gamle mannens fåfänga med smicker. I ett tidigare brev har hon visat sin ilska över uteblivna svarsbrev. »Adieu, elake! Ska jag lägga till vän eller måste man säga Ers Excellens för att visa att jag verkligen är arg och att jag kommer att så förbli till jag får höra något nytt från honom» (brev 12, Neapel 17/10 1784; övers.).

Charlottes vrede väcks av obalansen i brevväxlingen. Varför svarar Sparre inte? Han var visserligen överordnad, hans maktposition kunde hon inte bestrida, men att han för den skull kunde befrias från att upprätthålla en brevväxling där mottagna brev besvarades för att i sin tur få svar osv. var i hennes ögon en djup orättvisa. Som korrespondent ville hon inte finna sig i någon självklar underordning. Men det triviala förhållandet att Sparre inte besvarar Charlottes brev trots att hon bönar och ber blyxtbelyser maktrelationen mellan de båda brevskrivarna.

ack, vad har hon [Charlotte] gjort för att förtjäna en sådan behandling jag trodde inte att Ni var så obeständig i vänskap, otrogen i kärlek; man måste kela vackert med mig för att jag inte ska bli indiskret; för jag vet en del om Er hur ni leker att ni är 15 år. Ni glömmer en vän; och Ni tror att jag ska uthärda det utan att beklaga mig; nej min söte vän Ni är alltför klok för att begära det omöjliga och ni bör reparera de fel ni begått mot mig genom att skriva oftare till mig och det även om jag blir lite arg. jag måste be om en nåd: behandla mig inte som en toka för mitt lättsinniga sätt att skriva till Er men ni får tillräckligt mycket med ceremonier och respekt från alla; och det roar Er en smula att få brev av det här slaget när Ni är säker på att min respekt för Er finns i mitt hjärta tillsammans med alla andra känslor som jag hyser för Er (brev 5, Paris 6/8 1784; övers.).

Hur intimt det än kan låta när Charlotte gör sig kelen och killar den gamle mannen under hakan så blir tilltalsordet aldrig annat än »vous». Här skulle man verkligen velat ha Sparres brev att jämföra med. Förmodligen tillskrev han henne med »tu». Med tilltalsordet markerades det avstånd i ålder, makt och social ställning som var inneboende i det förrevolutionära Europa. På svenska tilltalar hon honom med »han». Det kan låta

närmast lite rart för våra öron men hade blivit det vanliga sättet för tilltal mellan personer som inte var du med varandra.

Resan

Beata Charlotta Ekermans resa till Italien låter sig till största delen rekonstrueras ur hennes brev. I brev 5 (Paris 6/8 1784) skriver hon att hon följande dag kommer att lämna Paris för att resa till Italien. Hon reser med en liten »diligence anglaise», har en tjänsteflicka och även en manlig betjänt, en fransk »courrier», som har tjänat hos baron Taube och därför är speciellt lämplig, eftersom han väl känner Italien.⁷⁸ Hon redogör för sina planer: mot Torino, planerat uppehåll fem dagar, sedan Parma, två dagar, därifrån till Bologna, likaså två dagar, och så Florens som skulle få fyra eller fem dagar (brev 5, Paris 6/8 1784).

Nästa brev, brev 6, är daterat Lyon 12 augusti. Hon har rest i tre dagar i sträck utan att göra uppehåll för nattvila.⁷⁹ Hon stannar upp i Lyon där hon inte saknar samsällskap. Hon beskärmar sig över att hon måste ut och besöka manufakturerna och spinnerierna. Hon lämnar Lyon den 13 augusti och tar vägen över Alperna in i Italien.⁸⁰ I Torino varar hennes vistelse i fem dagar (brev 7, Florens 1/9 1784). Om de planerade uppehållen i Parma och Bologna finns inga uppgifter.

Den första september skriver Beata Charlotta Ekerman sitt av allt att döma första brev från Italien. »Jag kan inte neka mig nöjet att skriva till Er från detta land» (brev 7, Florens 1/9 1784). Hon befinner sig i Florens där hon blir kvar en vecka, alltså lite längre än hon först hade kalkylerat med. Fjorton dagar senare (15/9) kommer nästa brev. Då har hon varit i Rom sedan den 10 september. Hon skriver att hon tillbringar tio dagar där denna första omgång och att hon lämnar staden den 20 september: »jag blir här som inte är mer än 10 dagar inalles» (brev 8, Rom 15/9 1784). Fem dagar efter avresan från Rom kommer det första brevet från Neapel, den stad som varit målet för hennes resa.

I Neapel blir hon kvar till den 24 november. Då startar en långsam återresa. Beata Charlotta stannar i Rom betydligt längre än hon har planerat. Hon vill egentligen tillbaka till Paris så fort som möjligt, trött på den osäkra tillvaron som ensamt fruntimmer på resande fot. Men vägarna är dåliga under denna årstid och dessutom blir hon sjuk. Hon får ta sjövägen tillbaka. Det sista brevet från Rom är daterat den 12 februari 1785: »Äntligen lämnar jag Rom: för om två timmar stiger jag upp i vagnen» (övers.).

Hon reser från Rom till Livorno varifrån hon styr vidare mot Lerici, där hon får båtlägenhet till Genua. Sedan går resan rakt norrut mot Genève (brev 19, Rom 12/2 1785). Om denna hemresas förlopp vet vi inget. Inga fler resebrev finns kvar i Sparres

samling. Det sista bevarade brevet (nr 21) från Beata Charlotta Ekerman kommer från Paris och är daterat den 18 augusti 1785, det vill säga ganska exakt ett år efter det hon startat sin italienska resa. Nu i augusti 1785 tycks hon finna sig väl tillrätta i Paris. Hon har det helt enkelt ganska bra, men hemlängtan till Sverige har inte försvunnit.

Charlotte Ekermans italienska resa följer den klassiska grand tourens sträckning. Florens, Rom, Neapel, det var obligatoriska anhalter på varje Italienresa. Så hade Carl August Ehrensvärd rest några år tidigare.⁸¹ Så reste också Peter Moberg med sin tonårige baron när de 1786/87 »gjorde» Italien, och så reste även de allt fler engelska turisterna. Men framför allt var detta anhalter som knappt ett år tidigare hade besökts av den svenske kungen, *le comte de Haga*, och hela hans svit, vari den »söte vännen» Carl Sparre ingick. Mikael Ahlund framhåller att tidens snabbt växande flora av tryckta reseguider kom att styra resenärernas upplevelser.⁸² De gav en förståelse som var svår att frigöra sig från. En av de mer bemärkta Italienresenärerna, Goethe, menade att man egentligen varken kunde eller borde låta reselitteraturen lägga sig som ett filter över verkligheten. Ändå kom ju hans egen *Italienische Reise* att i sin tur satt sin prägel på efterkommande turisternas upplevelse.

Men vilket syfte hade Beata Charlottas resa? Reste hon som turist för upplevelser och rekreation? Var det en bildningsresa hon företog? I sitt första egentliga resebrev skriver hon: »j'ai enfin commencer mon pelirinage pour Rome» (brev 6, Lyon 12/8 1784). Hon använder således en av samtidens gängse termer för det som innefattades i begreppet *Grand Tour*. Så det blev nog en del av både turism och bildning. Men den omedelbara orsaken till resan måste man söka på annat håll.

I sitt brev från Paris den 5 juli (brev 4) skriver Charlotte om sin situation, som visserligen har ljusnat betydligt efter att kungen så nådigt besökt henne men som ändå inte innebär att hon bekymmerslöst kan se framtiden an. Ett år till är hon tvungen att vänta, innan hon kan få återvända till Sverige. Hur hon skall klara sig under tiden är osäkert.⁸³ Hon har ändå vissa planer. »Om jag kunde lyckas att resa till Italien», skriver hon och fortsätter: »där har jag en bekant som skulle vara till stor nytta för mig» (brev 4, Paris 5/7; övers.). Problemet är att hon faktiskt inte har minsta penning till själva resan. Bara hon kommer dit, menar hon, ska det nog gå bra att klara sig. I nästa brev meddelas att det finns en viss hertig Coscia, rik och bosatt i Neapel, som velat ta henne med sig till Italien (brev 5, Paris 6/8).⁸⁴ Men för Beata Charlotta var det otänkbart att hon inte skulle vara på plats i Paris när den svenske kungen väntades dit och förresten hade hon ju också väntat på att Sparre själv skulle komma dit. Den rekorderlige italienske hertigen lovade att skicka pengar till resan om hon bara ville komma, och »han höll ord». Så där stod hon i skrivande stund redo att ge sig av på en resa som hon fann »intressant». Resan blev således ett sätt att ta sig igenom ett år då hon annars hade stått utan uppehåll.⁸⁵ Naturligtvis har det också lockat att besöka de platser där Sparre

passerat före henne. Med rätt taktik skulle hon kunna utnyttja de förbindelser som det kungliga sällskapet redan hade upprättat. Med några rekommendationsbrev från Sparre på fickan borde de förnämsta salonger kunna öppnas för henne.

Men resan var inte bara ett sätt att lösa praktisk-materiella problem. Charlotte funderade också på sin egen identitet. Aktris i exil, ratad av hertig Carl. Vem skulle hon vara när hon nu gav sig ut på en resa på egen hand? Som kvinna var hon beroende av att anlägga ett respektabelt yttre. I det brev hon skrev dagen före sin avresa delgav hon Sparre sina tankar (brev 5, Paris 6/8 1784). Hon måste välja sig en roll som hon kunde klara. I instruktionerna till Sparre om hur han borde utforma rekommendationsbrev skrev hon: Ni bör inte kalla mig »en förnäm dam» (*une femme de calité*) utan en »ovanlig och filosofisk dam» (*femme extraordinaire et philosophe*), någon som älskar resor och konst och som betraktar resan som »en bild av det mänskliga livet» (*un tableau de la vie humaine*). Det är *den* respektabla rollen som hon måste kunna exekvera, men hon vet också att hon inte kommer att kunna leva på att filosofera om resandet som en bild av livet i stort. Därför tillägger hon att för att inte orsaka för mycket svartsjuka får hon samtidigt anta rollen av en person som är på flykt från kärleken »comme quelque une qui fui lamour». Hon vet att på det planet är hennes spel övertygande. Tanken på hur hon med framgång kommer att kunna uppfylla den senare rollen gör henne upprymd. »På det sättet skulle jag kanske kunna roa mig» (övers.). Så såg det ut vid starten. Resan som ett sätt att lösa en till synes olöslig ekonomisk situation, men också en möjlighet att pröva nya identiteter; pröva nya berättelser för att kanske också till sist lyckas att sätta sig i respekt tack vare andra egenskaper än dem hon hittills haft framgång med.

Man kan säga att vad vi bevittnar är Charlotte Ekermans försök att ta kommandot över sitt liv. Det handlar om att bli subjekt. Men så kringskuret av det omgivande samhällets diktat som hennes liv är kan hon inte agera utan hjälp utifrån. Här låter Beata Charlotta Carl Sparre och oss sentida läsare av hennes brev följa hur hon prövar roller, faller ur dem, bara för att till sist åter befinna sig i en total beroendesituation. Men kanske finner hon en väg till att realisera åtminstone en sorts oberoende också i sin *cocotte*-roll. Hon visar upprepade gånger hur hon kan ställa sig vid sidan för att se på effekterna av sina egna manipulationer som bygger på hennes ungdom och skönhet.

I sitt brev från Lyon reflekterar hon åter över sin situation (brev 6, Lyon 12/8 1784; övers.). Förtjust överraskad konstaterar hon att nu är hon faktiskt på väg. »Jag har fortfarande svårt att övertyga mig om att en svenska reser till Italien; det måste ses som ett fenomen». Hon menar att hon är värd en viss beundrande uppmärksamhet. »Det smickrar min egenkärlek när jag tänker på att jag gör en resa som få kvinnor har gjort och kanske inte en enda hade kunnat tillgodogöra sig så som jag hoppas göra». Ytterligare ett syfte med resan föresvävar henne: »Jag för en noggrann dagbok över allt jag gör och allt jag ser; och på gamla dar kommer det att bli mig ett angenämt nöje att

läsa den igen tillsammans med mina vänner och minnas min ungdom».

Här finns en självmedvetenhet som inte bara grundar sig på den bild av henne själv som hon vanligen sett i männens blickar. Resandets speciella predikament får henne att pröva en ny identitet. Hon är en resenär i sin egen rätt och lägger själv upp sina planer. Hon är beredd att ta till sig vad en resa kan bjuda av både lärdom och erfarenheter. Hon prövar att bli en bildad person. Hon för sig som ett »ärbart fruntimmer» (*femme*). (brev 5) Hon är rentav beredd att uppträda som en »vitter dam» (*femme savante*). I Lyon, skriver hon, får hon bråttom när hon ska besöka manufakturerna. Det gäller att inte falla ur rollen som »la dame savante» (brev 6). Under resans gång gör hon framsteg i sin nya roll. Men när hon hunnit fram till Italien så är det ändå rollen som »femme de qualité» som tvingar sig på. Hon rör sig i de förnämna cirkelarna: »Jag har träffat alla de förnämsta damerna som alla har besökt mig» (brev 7, Florens I/9 1784; övers.). »Jag har blivit en förnäm dam på ett ögonblick och jag finner mig väl tillrätta i denna nya metamorfos» (brev 7; övers.). Varje dag stiger hon upp klockan sju för att hinna med att besöka alla gallerier och kyrkor. »Aldrig har jag sett något så vackert och jag börjar till och med att resonera som en amatör av tavlor och skulpturer» (övers.). Sin bildningsgång tar hon själv ansvar för; hon har ingen informator som manar på henne. I breven intar Beata Charlotta den prövande attityden hos en som visserligen är stolt över sina framgångar men samtidigt känner att det är nödvändigt att anlägga en lätt självvironisk ton. »Femme de qualité», »amateur d'art», må vara, men det får inte skymma att hon fortfarande är sin adressats Charlotte som egentligen inte vill något hellre än att sitta i soffan hemma hos Sparre själv, hennes »cher et cherissime ami», i Stockholm och nojsa.

I följande brev (nr. 8) skrivet i Rom den 15 september 1784 irriterar hon sig på sin omgivning som alltför lättvindigt dömer efter utanverket. Eftersom hon har ett sätt och en hållning som anstår en förnäm dam, så har de här »dumma människorna» (*ses gens bête*) genast tagit henne för en sådan och behandlar henne som »förnäm dam utan att hon är det» (*femme de calité san lêtre*). Men hon har ingen skuld i att den romerska societeten har misstagit sig. Hon har varken kallat sig »comtesse» eller något annat för att slå blå dunster i ögonen på den aristokratiska omgivningen. Hon gäller nu också för en »femme d'esprit» och hon studerar antikerna varje dag: »Jag tror inte att många fruntimmer gör effter det jag gör; ty det är nog för fatigante för en petite maitresse; men för mig är det en vrai plaisir». Här stiger hon upp ännu tidigare än i Florens, »klockan 6, och far ikring och beser alt», men det ändrar inte hennes natur: »Skicka en gris till Rome så kommer han ett svin tillbaka» lyder hennes självvironiska kommentar. När det sedan är dags att lämna Rom för att resa tillbaka till Paris kostar hon på sig att framhålla att hon allt känner Italien riktigt bra för att vara kvinna och hon har sett allt, också konstnärerna, och nu utan svårighet kan skilja på vad som är antikt och vad som är

modernt (brev I8, Rom I/I 1785).

Man kan se att Beata Charlotta målmedvetet fullföljde sin avsikt att dra nytta av resan på alla plan. Hon uppträdde som den ordinäre Italiensenturisten, trots att hon var kvinna. Det som skulle ha uppfattats som alltför tröttsamt av »une petite maîtresse», det klarade hon inte bara av utan det blev för henne till ett sant nöje, trots att hon reste utan eskort. Hon ville vara en riktig turist på sin Grand Tour; hennes iver att besöka sevärdheter, att uppleva men framför allt lära sig är inte att ta miste på. Alla dessa roller, kunde hon spela dem övertygande nog, trots att hon aldrig någonsin kunde bli en äkta »femme de qualité»? Skulle hon kunna integrera någon av rollerna i den repertoar som resan gav henne anledning att pröva med sin egen personlighet?

Det fanns en roll som hon oväntat förkastade. Aktrisen från Stockholm visade ett totalt ointresse för den italienska teatern, som hon dömde ut jämte operan; den var helt enkelt för dålig (brev 20, Rom I5/I 1785). Kanske kan man sätta denna förkastelse i samband med hela den komplexa identitetsfrågan. Teaterkungen och hans följe hade inte ratat de italienska föreställningarna. Armfelt noterade i sin dagbok från italienska resan nästan dagliga teater- och operabesök.⁸⁶ Men Beata Charlotta hade fått erfara att just identiteten som skådespelerska låg till grund för att hon egentligen aldrig skulle kunna aspirera på att bli en sann »femme de qualité». Som skådespelerska hade hon samtidigt begynt en parallell karriär som hålldam. När hon reste inkognito i Italien så var det själva skådespelarrollen som hon kunde hålla ifrån sig. Hon spelade sina nya roller som »femme savante» och »femme d'esprit» med hjälp av en annan rekvisita. Hon vände sig då från teaterns flärd och ytlighet. Hon lärde sig italienska, blev konstkännare och besteg Vesuvius (brev 20, Rom I5/I 1785).

När Charlotte Ekerman uppträdde som turist och som »femme de qualité», kunde hon dock inte överge den identitet hon hade tilldelats. En kvinnlig skådespelare som uppträdde på en scen var *de facto* ett offentligt fruntimmer. Hon ställde ut sin kropp, sin röst, hela sin fysiska uppenbarelse till allmänhetens (teaterpublikens) bedömning. Här vändes det mest privata ut i offentligheten. Aktriserna kunde inte värja sig mot angrepp på det som med tidens term kallades deras dygd. Allt hos dem blev offentligt.⁸⁷ Tidens skådespelerska hade egentligen inget privatliv att värja. Under sin resa hade Charlotte upphört att vara skådespelerska. Men den andra delen i denna identitet, »une femme qui veut faire fortune», »une aventurière», sökte hon med kraft att ta avstånd från. Ändå ser vi i breven gott om exempel på hur Beata Charlotta fortfarande driver ett spel utifrån just den halvan av sin gamla identitet, nämligen som »cocotte», »femme entretenue», termerna är många.

Det handlar om ett erotiskt spel där hon framställer det som att hon själv erövrar, spelar förälskad i, ofta leker med, någon gång avvisar en rad män av hög rang. Hon rapporterade till Sparre om hertigen av Coscia, Armfelt, ett antal anonyma potentater,

Razumovskij, markisen av Hautfort. Hertigen av Coscia spelar hon ut genom att låtsas vara kär i honom (brev 6, Lyon 12/8 1784); genom att uppträda som förälskad fick hon möjligheten att genomföra sin resa. Hon får honom att tro att hon reser av kärlek till honom, men i själva verket reser hon uteslutande för sitt eget nöjes skull. Hon tillägger: »man måste vara lite förslagen (rouée) här i världen; och ni vet att man fortfarande är snäll när man bara gör små spratt som inte sårar någon» (övers.).

Vem som har övertaget i dessa erotiska spel är alltså inte helt självskrivet. Även om vi från vår utsiktspunkt ser de manliga maktstrukturerna som helt dominerande, kan vi samtidigt konstatera att den enskilda kvinnan i någon mån kunde rycka i trådarna. Charlotte räknar upp en rad av män som hon kan vinna ett visst inflytande över efter att de har fallit för hennes charm eller utstrålning. Hon rapporterar stolt att överallt dit hon kommit har hon gjort erövringar. I Florens hade det varit engelsmän (brev 8, Rom 15/9 1784). Och i Neapel menar Beata Charlotta att »jag har nästan gjort alla ministerrarnas conquete; och utan mycken egenkierlig så är jag den hygligaste som är här» (brev 15, Neapel 9/10 1784). Men när hon vägrar att bli älskarinna åt markisen av Hautfort, då utnyttjar han sin maktställning och trakasserar henne (brev 17, Rom 15/12 1784).⁸⁸ Han har, menar hon, missbedömt henne. Hon klarar situationen med hjälp av Sparre. När hans rekommendationsbrev slutligen anlant kan hon övertyga om att hon har en ställning som ger henne rätt att avvisa en man, han må vara markis. Den slutgiltiga revanschen får hon när storhertigen av Florens utvisar markisen från sitt hertigdöme. I det här fallet blir hennes beroende klart exponerat. Att sedan markisen får sig en näsknäpp gör händelsen till en bra historia, som hon gärna berättar för Sparre.

Men Beata Charlottas framgångar var inte begränsade till manliga erövringar. De förnåma damerna i Italien föraktade henne inte. Hon kunde uppvisa just de talanger som var nödvändiga vid de olika hov dit hon i Sparres och Gustaf III:s spår fick tillträde. Hon kunde framför allt konversera. Som konversant och intressant utländsk kvinna togs hon emot av prinsessor, hertiginnor, furstinnor och drottningen av Neapel. Men om männen inte behövde befara att deras eget rykte kunde solkas av umgänget med en dam »qui veut faire fortune», så var det omöjligt för kvinnorna i samma krets att ta emot en äventyreska. Därför gällde det att passera för »femme de qualité» och den rollen spelade hon till fulländning.

Samtidigt kunde hon konstatera tomheten och den bedövande långtråkigheten vid de olika hov som hon besökte.

Resan ställde henne inför nya situationer som fick henne att se på sig själv på nytt sätt, att upptäcka, att experimentera, att reflektera. Att hon fick tillträde till de förnåma salongerna och att hon där kunde känna sig hemmastadd hindrade henne inte att se och reflektera över villkoren för de människor hon möter utanför salongerna. Vad uppfattade denna kvinnliga resenär av invånarnas politiska, religiösa och ekonomiska levnadsvill-

kor? Mötet med det främmande, det annorlunda, fick Beata Charlotta att fundera. Hon blev vad hon själv lite skamset kallar »filosofisk» (brev 21, Paris 18/8 1785). Beata Charlotta var en god iakttagerska: »jag anstränger mig att utforska sederna i det land där jag bor, men invånarna vinner inte på detta studium» heter det (brev 17, Rom 15/12 1784; övers.). Hon var mycket kritisk mot hur de italienska makthavarna behandlade sitt folk. Hon gladdes uppriktigt åt tecken på att folket ifrågasatte påvens järnhårda grepp.

Invånarna i Italien är i hennes ögon olyckliga, särskilt i påvestaten. Styrelseskicket i Italien är obegripligt. Man lurar folket på deras pengar. Det tycks gå bra i ett land där det finns »varken polis eller rättvisa»(ni police ni justice) och som därför snart bara består av tjuvar och mördare. Hon ser hoppfulla tecken på att vidskepelsen börjar avta. Folket knäfaller inte längre på gatan när påven passerar och delar ut sin välsignelse. Man ropar till påven: Vi vill inte ha välsignelse vi vill ha bröd! Det ljuder som en förebådelse av vad som ska komma att tima i Paris sex år senare.⁸⁹ Beata Charlotta rör sig visserligen i det italienska samhällets toppskikt, men hon är för den skull inte blind för de orättvisor som drabbar folket. Hennes egen osäkra ställning öppnar hennes blick också för de villkor som styr utanför de slutna hovmiljöerna.

Därför kan hon också hårt kritisera de kretsar hon själv befinner sig i. I Neapel konstaterar hon att etikettstvänet där är värre än på något annat ställe hon känner till. Det gör staden tråkig och hon menar att det här regeltvänet botar henne från hennes reslust (brev 8, Rom 15/9 1784). Kritiken växer. En och en halv månad senare är hon redo att helt döma ut den italienska modellen: »jag känner inte till något annat land där det förekommer så mycket trakasserier som här och där alla hatar varandra som här» (brev 13, Neapel 16/11 1784). I samma brev talar hon om att efter att man sett landskapet (förmodligen runt Neapel) så kan man konstatera att resten är rätt fullt och umgänget avskyvärt; hon känner bara en kvinna i landet som har esprit och kunskaper: hertiginnan av St. Climenti. Alla de andra är dumma och okunniga och kan bara säga »felice note». Mest anmärkningsvärt finner hon att neapolitanerna själva är lika uttråkade som övriga personer.

Beata Charlotta Ekermans resa företogs under höst och vinter. Årstiden var inte den bästa för att intagas av det italienska landskapets skönhet. Men det är ändå påtagligt att Beata Charlotta inte har utvecklat någon smak för naturen och hon nämner inte med ett ord något om överfarten över Alperna. Det är annars inte långt kvar till en tid då också den ordinäre turisten blir inskolad på skönheten i det som tidigare bara varit ett skrämmande hinder. Ehrensvärd, som hade tagit vägen över Alperna på väg till Italien 1780, skrev i sin *Resa till Italien* hur »hans ögon» väl i Turin »befriades från Alpiska bergen, de äga fågring på långt håll, men mitt ibland dem röner man en känsla av förödelse.»⁹⁰ Hos honom fanns åtminstone vid nerresan en beredskap för att låta

synintrycken av bergen översättas i känsla. Vad man finner i Beata Charlottas brev av omdömen om landskapet är ytterst lite. Liksom andra turister, inklusive greven af Haga, fascineras hon av Vesuvius, som hon bestigit. Och där har hon också precis som tidigare resenärer låtit sig tjusas av skådespelet av eld och lava. Men det är knappast vad vi skulle kalla en naturupplevelse utan i det fallet handlar det om det överraskande och våldsamma i sceneriet.

Alla intryck och tankar som föddes i mötet med det nya kunde inte utplåna hennes oändligt starka hemlängtan. Sverige framstod som rättvisans hemland, där människor kunde lita på varandra. »Ju mer jag lever i andra nationer desto mer saknar jag vår egen: tro mig hon har många goda kvalitéer som de andra inte har [...] För inget pris i världen skulle jag vilja vara född italienska» (brev 17, Rom 15/12 1784; övers.). I sitt första brev från Neapel hade hon överväldigats av denna typiska blandning av uppgiven leda och hemlängtan: »jag tillstår at jag skall finna mig ganska lycklig då jag en gång kommer hemm till Sverige! och inte mer behöfva utlenningar till någonting, ty jag ser at ingen nation är at comparera med vår; ty man kan åtminstone lita på dem – – hvilket man inte hvarken kan francoser eller italienare» (brev 9, Neapel 25/9 1784).

En kvinnlig spegelbild

Den italienska resan var för många en dröm men den realiserades bara för några lyckliga få. Från den välsituerade brittiska överklassen kom en tidig turistvåg. *The Grand Tour*, peregrinationerna, var resor med speciella bildningsambitioner. I Sverige har Gustaf III:s italienska resa kommit att stå fram som den klassiska Italienresan. Det var en resa som visserligen hade en officiell sida men som för kungen framför allt var en flykt till en tillvaro som kunde ge honom andrum och utrymme för förkovran.⁹¹ I Sverige kom Italien på detta sätt att införlivas med den gustavianska erans bildningsideal. Det var män som reste, de kvinnliga resenärerna är lätt räknade.⁹² Beata Charlotta Ekerman kan ses som en pionjär. Jag har redan visat hur hennes resa inte skilde sig från den klassiska modellen för Italienresan, som också låg till grund för den svenske kungens resroute. Charlotte Ekerman stannade visserligen inte ute lika länge som Gustaf III och hon kom inte att besöka lika många städer som kungen, men de ställen där hon stannade hade samtliga tidigare besökts av kungen och hans följe.

Jag övergår nu till ett närmare studium av hur Beata Charlotta byggde upp sina kontakter, med utnyttjandet av samma nätverk av europeiska aristokrater som kungen och hans följe tidigare begagnat. Det var som antytt huvudsakligen ekonomin och ledan vid tillvaron i Paris som fått henne att bryta upp därifrån, och lägligt nog infann sig her-tigen av Coscia med sitt erbjudande. Charlotte Ekermans italienska dröm hade väl fått

näring av den kungliga resan, som hon från Paris horisont fick tillfälle att leva sig in i genom brevväxlingen med Sparre. Hon var också väl bekant med männen i kungens följe. Det är inte otänkbart att hon ursprungligen hade planerat att möta svenskarna i Italien. Hon behövde göra sig påmind. Men mötet med kungen hade ägt rum i Paris.

jag träffade greven av Haga först på balen på operan och han talade till mig med stor välvilja [...] förra fredagen när jag som minst väntade det – annonserar man greven af Fersen åtföljd av greven av Haga: helt upplådda med facklor ja, som när man besöker en marskalk i Frankrike. han kom klockan 9 och stannade till halv II [...] han var oändligt nådig; och sade de artigaste saker och talade också till mig i en vän-skaplig ton (brev 4, Paris 5/7 1784; övers.).

Den resa som Beata Charlotta sedan företog i spåren av svenske kungen och hans följe kunde ytterligare stärka hennes ställning inför en repatriering. Hon kunde lägga till några tum i sin roll som »femme d'esprit», »philosophe». Som enda svensk kvinna skulle hon kunna samtala med maktens män om gemensamma upplevelser av det italienska. Hon skulle ha egna direkta kunskaper om italienska förhållanden och framför allt kännedom om personer och relationer i de viktigaste italienska städerna.

Charlotte Ekerman reste ensam, men det betydde, som vi sett, inte att hon var helt utan sällskap. Hon meddelade Sparre att hon reste med en kammartjänarinna och med en »courrier», som hon hade övertagit från baron Evert Taube, som hade haft honom i sin tjänst under kungens italienska resa (brev 5, Paris 6/8 1784). Denne man var således väl förtrogen med resrutten och kunde fungera som guide. Hon satte stor tillit till honom. Han är mycket kunnig och med honom löper hon ingen risk eftersom han känner landet väl, skrev hon (brev 6, Lyon 12/8 1784). Denne till namnet okände man var i själva verket en förutsättning för att Charlotte Ekerman skulle kunna genomföra den här spegelvarianten av den italienska resan. Han var en förbindelselänk mellan Gustafs III:s resa och hennes egen.

Man kan alltså se Beata Charlottas resa som en reflex av den kungliga.⁹³ Men hur nära maktens centrum kom denna kvinnliga resenär? Var togs hon emot? Vilka miljöer förblev stängda för henne? Vilka valde hon bort? Lyckades hon skaffa sig några helt nya kontakter utanför det tidigare svenska nätet? »Jag måste be Er att ge mig några brev till kvinnor särskilt för Neapel» (brev 5, Paris 6/8 1784; övers.), skrev Beata Charlotta i det brev hon skickade till Sparre dagen före sin avresa från Paris. Hon skulle återkomma med sin begäran om rekommendationsbrev ända fram till i december 1784 när hon var på hemväg till Paris (brev 17, Rom 15/12 1784). Varför Sparre inte skickade henne de viktiga breven omedelbart är inte lätt att veta. Han kan ha haft personliga skäl, men man får också betänka att postgången var komplicerad; brev gick om varandra; ändrade resplaner gjorde att brev kunde bli liggande på ställen där resenären aldrig dök upp.⁹⁴ När Beata Charlotta till sist fick sina brev för Neapel hade hon redan lämnat staden.

Där hade hon tvingats att spela den besvärliga roll som ett ärbart fruntimmer, som uppehåller sig i hovets närhet men samtidigt avstyr varje invit att bli presenterad där. Hon kunde odla två sorters kontakter: dels kunde hon närma sig societeternas kvinnor, dels kunde hon söka manligt skydd.

I Florens fick hon en beskyddare i den engelske envoyén, le chevalier de Man, en över åttio år gammal man som också hade agerat värd för det kungliga sällskapet.⁹⁵ Hon träffade honom dagligen och »han bevisade [henne] oändlig artighet» (brev 7, Florens I/9 1784; övers.). Det blev ett mönster att hon anslöt till någon som hade fungerat som nyckelperson vid den svenske kungens uppehåll. På samma sätt blev hon under sitt uppehåll i Rom särskilt omhändertagen av den franske kardinalen och ambassadören vid påvestolen François Joachim de Bernis.⁹⁶ Han hade så gott som dagligen tagit emot det kungliga svenska sällskapet under dess två vistelser i Rom. När Gustaf III med följe anlant till Rom klockan 11 på kvällen på julafton 1783 uppvaktade genast den franske kardinalen klädd i full gala.⁹⁷ Hos kardinalen hölls välbesökta *conversazioni*, ibland med konserter. Bernis tog också emot Beata Charlotta redan på utresan. Ifrån Neapel förberedde hon sig för hemresan:

om min söta vän vill ajouttera ett prof af sin vänskap för mig, så är det at gifva mg ett bref till Cardinal Bernis; som jag redan känner och som tycktes var ganska nögd med min person; men som han Estimerar mycke min bästa vän; så tror jag at det skall recommendera mig mycke hos honom, om min Bästa vän vill vara så god och skrifva honom till att tacka honom för den godhet han visar en utaf Excelensen vänner samt bedia honom continuera mig samma godhet vid min återkämst till Rome; det är endast för at han kan derigenom få se at jag inte liugit då jag sade honom at jag hadde den lyckan at vara reknad ibland min bästa väns vänner (brev 9, Neapel 25/9 1783).

När hon återvände till Rom hade det kommit ett rekommendationsbrev, inte från Sparre, men från den svenske kungen. Hon dinerade två à tre gånger i veckan hos den gästfrie kardinalen. Det lände Bernis till heder, underströk brevskriverskan, att vänlighet och omtanke funnits redan vid deras första möte, men det är naturligt att Bernis tillmötesgående kom att sträcka sig ännu längre sedan Beata Charlotta blivit kungligt rekommenderad (brev 17, Rom 15/12 1784).

Som Beata Charlottas »cavalieri servente» i Rom fungerade kungens egen agent Francesco Piranesi.⁹⁸ Han var den som hade fått Gustaf III:s uppdrag att för hans räkning köpa in antiker för ett planerat antikmuseum för Haga slott.⁹⁹ Armfelt, som senare skulle komma att bli utsatt för Piranesis övervakning, nämner honom bara en gång i sin dagbok, men Piranesi intog likafullt en central roll i det stora gustavianska projektet att införliva den romerska antiken med det svenska kulturarvet.

I Neapel fanns mannen som hade bjudit henne på resan, hertigen av Coscia. Han tycks dock inte alls ha funnits med i den svenske kungens omgivning. Och eftersom

denna förbindelse skulle hållas hemlig och snart kom att brytas kan han inte ha tjänat som något verkligt stöd. Den hon tydde sig till i Neapel var monsieur André, svensk konsul i Neapel.¹⁰⁰ Om honom kan Armfelt förtälja att han och von Fersen den 23 februari 1784 blivit dubbade vid en högtidlig ceremoni. Men till vad de blev dubbade nämner Armfelt inte.¹⁰¹ Charlotte Ekerman skriver att det var dennes mer anspråkslösa umgängeskrets som hon föredrog. Det var ett sätt för henne att hålla sig på avstånd från hovet, som hon precis som vid tidigare anhalter både dras till och räds för på grund av att hon inte är någon äkta »femme de qualité». »Jag vill göra monsieur André's sociéte till min. Den är mycket bra och den mest amusanta; Därför ska ni tala om mig som någon som ni intresserar er mycket för; för övrigt för jag ett passande liv för en anständig kvinna» (brev II, Neapel u.d.; övers.).

Ändå hamnade hon också vid hovet. Drottning Maria Carolina gav sig inte förrän hon fått lära känna denna svenska dam, som hade väckt viss uppmärksamhet.¹⁰² Det var besvärande att Beata Charlotta egentligen saknade inträdesbiljett (de uteblivna rekommendationsbrev). Men hon pratade sig fram. I ständiga samtal bestående av eloger till vännen Sparre lyckades hon vinna förtroende hos dem som mindre än ett år tidigare hade umgåtts med Sparre, kung Gustaf och hela hans följe. Så förenades den svenska damen och olika högättade hertiginnor, drottning och prinsessor i ömsesidig beundran för det svenska riksrådet, överståthållaren, serafimerriddaren m.m. Carl Sparre.

Inför utresan skrev Charlotte Ekerman till honom att det fanns »damer som kommer att bli förtjusta att få en förevändning att ofta tala om er.» På sitt smickrande, skålmska sätt kallade hon dessa damer för »en svägerska här och där» (brev 5, Paris 6/8 1784; övers.). Ett bra exempel på en sådan svägerska är hertiginnan San Clemente. Hon finns inte nämnd i Armfelts dagbok, men för den skull var hon inte obekant för svenskarna. Att hon var väl bekant med Sparre framgår av ett brev (nr 9), daterat 25 september 1784: »honn traiterar mig med mycken godhet; och det tror jag är raison hvarföre at hon får tilfälle at tala om min bästa vän; det är det enda fruntimmer som jag tycker om här i landet; hon lefver något retirer; och så at vi converserar hwar an ganska väl».

Hertiginnan hade lovat att sända med brev till Sparre. Beata Charlotta var inte riktigt säker på att hon skulle hålla ord. En månad senare, när Beata Charlottas humör befann sig i bottenläge, fanns det bara en person som hon kunde stå ut med: hertiginnan San Clemente. »Jag vet bara ett fruntimmer», skriver hon då, »som har esprit och kunskaper i detta land och det är Er favorit; hertiginnan av *St Clementi*, men hon är en smula besynnerlig; hon har ett uppbrusande huvud och är mycket exalterad, men hon gömmer det bakom gudaktighet och filosofi; men ibland finns personer som är tillräckligt sinnrika och tillräckligt skickliga för att se bakom henne och då förlorar allt hon säger mycket av sitt värde» (brev I3, Neapel I6/II 1784; övers.). Det sista man hör om hertiginnan är att hon vidarebefordrat ett brev till Charlotte från Sparre (brev I8,

Rom I/I 1785). Han hade lagt ner Charlottes brev i ett som han skrivit till »la Duchesse de St Clementi». Beata Charlotta befann sig i Rom, och visst anar man att hon inte var odelat förtjust över att ha blivit sekundär adressat.

Ett annat exempel på gemensamma kvinnliga bekantskaper är prinsessan Belmonte i Neapel, som omtalas dagligen i Armfelts anteckningar från Neapel. Denna prinsessa kom på sjukbesök till Beata Charlotta och visade henne inledningsvis stor vänskap. Men i december stod det annorlunda till: prinsessan Belmonte var »en gammal omöjlig liderlig grälmakerska; hon har brutit med mig för att jag blev tvungen att besöka vicomtesen av Hereria» (brev 17, Rom I5/I2 1784; övers.). De närmare omständigheterna framgår inte.

I Rom fanns prinsessan Santa Croce. Armfelt antecknar besök hos henne. Där hade svenskarna varit ständiga gäster vid prinsessans conversazioni. Hon introducerade Beata Charlotta på olika ställen och presenterade henne för viktiga personer. Hon stod i ett särskilt förhållande till kardinalen och sades vara hans mätress.¹⁰³ När det var dags för uppbrott så hade både kardinalen och prinsessan tårar i ögonen och hälsade till Sparre, som man fortfarande saknade. »Alla talar om Er med den största beundran» (brev 19, Rom I2/2 1785; övers.).

Men med somliga män spelade hon som vi sett också på ett annat plan än det som stod henne till buds som vän till Sparre. Där var hennes roll också förförerskans. Men för att inte tappa fotfästet gällde det att hela tiden uppföra sig väl. I ett brev från Neapel daterat den 28 september 1784 förklarade hon hur hon hela tiden fruktar att hon i längden inte kommer att bli så väl behandlad, eftersom hon är ensam och saknar rekommendationsbrev. Greve Razumovskij hade blivit kär noterade Beata Charlotta förnöjt. Om Sparre bara skriver ett enda brev, ber hon honom skriva till Razumovskij. Han måste förstå att hon är en person som har den äran att åtnjuta Sparres vänskap. Då kommer han också att förstå att han måste göra henne flera »honnêtetés» än att »faire la cour» (brev 10, Neapel 28/9 1784). Den som likt den plumpe markisen av Hautfort ställde krav på henne att hon skulle bli hans älskarinna blev avisad. Det handlade om ett betydligt subtilare spel än markisen anade.

Man kan inte av breven se att Charlotte Ekerman skulle ha skapat sig något nätverk av personer som inte redan hade haft kontakter med den svenske kungen och hans följe. Hennes förälskade hertig av Coscia har jag dock inte kunnat finna i kungens italienska krets. Han var ju också så mån om att deras förbindelse skulle hållas hemlig att han inte heller kan ha berett marken för nya kontakter. Coscia är en av de få personer av dem som nämns i breven som inte finns med i persongalleriet runt det kungliga sällskapet. Beata Charlotta Ekerman har verkligen fått klara sig på egen hand. Utan rekommendationsbrev kunde hon i alla fall muntligt visa att hon hade god kännedom om de förnäma svenskar som några månader tidigare hade besökt de klassiska anhalterna för

en *Grand Tour*. Som ett tecken på att hon lyckades komma in i kretsarna som hade engagerat sig för kungens besök kan man se att också under de perioder då hon blev liggande sjuk kom de högförnäma damerna och besökte henne. Härigenom fick breven naturligtvis ett särskilt värde för Sparre. De namn som Beata Charlotta nämner i sina brev till Sparre gäller personer som han har mött och somliga har han till och med haft närmare relationer till.

Men var kom hon inte in? Ja, hon togs förstås inte emot av påven.¹⁰⁴ Inte heller blev hon invald i Accademia dell'Arcadia. Dessutom var inte alla hoven öppna för henne, vi hör inget om hovet i Florens eller i Turin. Inget av detta är förvånande. Inte heller köpte hon några antiker men väl en bordsskiva av marmor som hon ber Sparre, »min söta vän», ta hand om tills hon kommer åter till Stockholm: »jag har tagit mig friheten att adressera den till Er genom André! ty det kommer att bli mig ett stort nöje att ha något som påminner mig om Italien när jag är i Sverige; ävenså bönfaller jag Er att insätta den på någon vind för att förvara den tills jag kommer tillbaka» (brev I8, Rom I/I 1785; övers.).

Aristokratisk konformism, folklig särart

Beata Charlotta Ekermans italienska resa är ett unikt exempel på kvinnors försök att resa sig från beroende och underordning. Hon levde i ett samhälle och i en tid som egentligen inte gav något utrymme för kvinnor att genomföra en resa utomlands på egen hand. Jag vill här återkomma till en viktig förutsättning för detta äventyr, nämligen den språkliga och kulturella homogenitet som kännetecknade den dåtida europeiska aristokratin.

Det franska språkets betydelse som kommunikationsspråk under 1700-talet är välkänd. Vi vet också att det var främst inom hovet och den högre aristokratin som det praktiserades, för övrigt även i banala sammanhang. Det var konversationspråk och brevspråk. Det var också teaterspråk och det var det utländska språk som en expanderande krets av nöjesläsare läste. Denna språkliga enhetlighet utöver de nationella gränserna bidrog naturligtvis samtidigt till att också skapa en kulturell enhetlighet för de dominerande elitkretsarna. Beata Charlotta Ekermans brev ger oss en ingång till 1700-talets kosmopolitiska karaktär. Eftersom hon behärskade det franska språket kunde hon klara sig under sina år i Paris. Franskan blev även en nyckel till Italien. Men eftersom hon var ambitiös började hon också studera det italienska språket, »som verkligen inte är så lätt som man föreställer sig» (brev 20, Rom 15/I 1785; övers.), och hon kunde också smycka ut sina brev med några italienska fraser: »adio mio caro amico: io voi sono attaccato per tutte la mia vita» lyder en del av avskedsfrasen i brev I6 (Rom II/12

1784). Men fortsättningen får bli på franska.

När Beata Charlotta befann sig i Neapel lade hon märke till att där fanns vissa lokala egendomligheter när det gäller etikettsregler. Detta uppfattade hon som något negativt: »här finns etikettsregler som inte finns någon annanstans och som gör denna stad ganska ledsam och jag tror att det kommer att bota mig från min starka reslust» (brev 9, Neapel 25/9 1784; övers.). Hon väntade sig konformitet när det gällde umgängesregler, något som överbryggade nationella gränser och underlättade resande. Under 1700-talet hade den kodifiering av hovlivet som Ludvig XIV genomfört spritt sig till Europas hov som en del av det mer allmänna franska kulturinflytandet. En europeisk aristokrati kunde mötas utifrån den. Beata Charlotta reste inom ett Europa där överklassen visade upp en enhetlighet som snart skulle komma att slås sönder. Hon, som inte själv tillhörde denna klass, hade ändå sina erfarenheter av hovliv från Stockholm. Hon hade befast sina kunskaper i uppförandekoder under sin vistelse i Paris. Därför kunde hon ta sig fram i Florens, Rom och även i Neapel, trots att de lokala reglerna gjorde tillvaron något mer komplicerad.

Detta betyder inte att hela Europa var konformt. Och det är här som Beata Charlotta visade vara en god resenär som också såg de andra, folket. Då iakttog hon skillnader, då drog hon slutsatser. Hon såg att folket i Italien behandlades utan respekt, hon såg att det led. Överheten sög ut det, lurade det ekonomiskt, kyrkan gav folket sin välsignelse när det bad om bröd. Ehrensvärd betraktade folket utifrån rent estetiska kriterier. Armfelt såg bara den överklass som han själv var en del av.

Det sista brevet till Sparre är skrivet i augusti 1785. Sedan länge är Beata Charlotta, Mme d'Ahlgrén, tillbaka i Frankrike. Det är sommar; hon har just tillbringat fjorton dagar på landet. Hon är uppenbarligen tämligen förnöjd; »för närvarande kan jag ge Er den tillfredsställelsen att försäkra Er att för närvarande är jag ganska lycklig» (brev 21, Paris 18/8 1785; övers.). Hon har nu en egen vagn, hon har en galonerad lakej. Av brevet framgår inte vad som ligger bakom denna lyckosamma vändning. Men systemet som ger henne dessa ståndattribut innebär beroende av en man. Det finns all anledning att misstänka att hon lever som »femme entretenue». Det var en bräcklig trygghet, det hade hon redan många gånger fått erfara. Men just då var hon en fin dam, som under sin vistelse på landet kunde unna sig en pratstund med landsbygdens folk, som hon uppfattade som fattigare än andra men ändå lyckligt. Hon hade berättat för de storögt lyssnande daglönarna hur det förhöll sig i Sverige, där vem som helst kunde framföra sina personliga klagomål till kungen.

Där lämnar vi Beata Charlotta Ekerman. Hon kom hem till Stockholm. Hon fortsatte att vara kringvärvad av rykten och blev älskarinna till den holländske ministern i Stockholm, och för en summa av 666 riksdaler om året blev hon polischefens spion. Så kunde man också utnyttja sina internationella erfarenheter. Hennes livshistoria kan mer

likna en roman än verkligt levtt liv. Ändå har hon genom sitt, låt oss säga »romaneska» liv för senare tidert manliga historiker fått inkarnera ett sjuttonhundratat präglat av ett frivolt lättinne, där unga, vackra kvinnor med ett kvillrande skratt knöt förbindelser med maktens män. Hon blev i senare historieskrivning en stereotyp. Ett effektfullt rosa skimmer kom att dölja den del av hennes liv som inte var lättinnigt nojs och erotiska lekar med maktens män.

I hennes brev möter vi reflexer av den officiella historien, vi lär känna ett gripande kvinnoöde som återspeglar de generella villkor som styrde livet för de sociala skikt i vilka hon rörde sig. Läser vi breven uppmärksamt korrigeras schablonbilden av 1700-talet som en enda lång fest, den som 1800- och det tidiga 1900-talets historiker gärna ville sprida. Visst, Beata Charlotta roade sig, hon talade förtjust om sina erövringar, men framför allt är hennes liv en berättelse om umbäranden, sjukdom, om förtal och ryk- tesspridning, en ensam kvinnas kamp för upprättelse. Breven från Italien bär alla på en undertext som handlar om hemlängtan. Beata Charlottas internationella erfarenheter tycks främst ha styrkt henne i sin övertygelse om att Sverige var oöverträffbart.

I Riksarkivet, Börstorpsamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052. Dessa brev har tidigare presenterats av H.L. von Dardel, »Charlotte Ekerman (M:me d'Ahlgren) – hennes vistelse i Paris och resa i Italien 1784–85. Skildring efter brev till öfverståhållaren friherre Carl Sparre» i tidningen *Saisonen*, nr 10, 15 maj 1923, s. 320–324.

2 Brian Dolan bygger i sin bok *Ladies of the Grand Tour* (London 2001) på tryckt material från 18 brittiska kvinnor som under 1700-talet reste ut från England. Av dem var merparten aristokrater och/eller hade försänkningar inom den lärda sfären.

3 Se Bengt Hildebrand, »Ekerman, Beata Charlotta», *Svenskt biografiskt lexikon* 12, Stockholm 1949, s. 707 ff; även ibid., »Ekerman», s. 699.

4 Se Margareta Björkman, »Catharina Ahlgren – ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige», under utgivning på bokförlaget Atlantis.

5 Jämför Ingeborg Nordin Hennel, *Mod och försakelse. Livs- och yrkesbetingelser för Konglig Theaterns skådespelerskor 1813–1863*, Hedemora 1997, som visar flera fall då utfattiga döttrar i desperat belägenhet sökt sig till teatern för försörjning (s. 57f.).

6 Om Birger Jarl se Marie-Christine Skuncke & Anna Ivarsdotter, *Svenska operans födelse. Studier i gustaviansk musikdramatik*, Stockholm 1998, s. 72–80. Om Gyllenborgs versifiering av kungens text, se Magnus von Platen, *1700-tal. Studier i svensk litteratur*, Stockholm 1963, s. 114, 118. Om uppförandet se Nils Personne, *Svenska teatern under gustavianska tidevarvet jämte en återblick på dess tidigare öden*, Stockholm 1913, s. 119ff.

7 Hildebrand 1949, s. 708. Han hänvisar till [Gustaf Johan Ehrensvärd], *Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof*, utg. E.V. Montan, Stockholm 1877, d. I, s. 316. »Ett hemligt rykte börjar gå, at hertig Carl åter tänker på ny kärlekshandel och håller på at sluta contract och sina negociationer med en mamselle Ekerman, actrice vid teatern» (anteckning från den 7 september 1779).

8 Brevet, daterat den 12 december 1774, återges i *Bref rörande teatern under Gustaf III 1788–1792*, utg. Eugène Lewenhaupt, Uppsala 1894, s. 301.

9 Hon var född den 7 juni 1758 (Stockholms stadsarkiv, Ebbe Ekmannas samling, bunt I). Man kan lägga märke till att uppgifter om Beata Charlottas ålder varierar. När Gjørwell skrev sitt brev var hon 16 år. I ett brev från Paris 1785 (18/8) omtalar hon sig själv som ett 24 års fruntimmer, då hon i själva verket redan fyllt 27. Det understryker skådespelerskans och cocottens utsatthet: Att attraktionskraften förutsätts avta med kvinnans stigande ålder är inte något som kan förvåna, men att en 16-åring skulle kunna dra fördel av att utge sig för att vara yngre än hon var är ändå anmärkningsvärt.

10 Jämför Nordin Hennel 1997, s. 262ff.

11 Nordin Hennel skriver: »I kombination med teaterns kroppsliga och erotiska dimension blev aktrisen därför en 'kokott' [...] en vara potentiellt tillgänglig för varje man och därmed en metafor för kaos och en icke reproducerande sexualitet, vilket underminerade den fastslagna familjeprincipen.» Nordin Hennel, 1997, s. 263. Jämför även Nickie Roberts, *Whores in History. Prostitution in Western Society*, London 1993, s. 176ff.

12 Fredrik Axel von Fersen, *Historiska skrifter*, d. 4, Stockholm 1869, s. 190f.

13 Nils Personne, *Svenska teatern under gustavianska tidevarvet*, Stockholm 1913, s. 119–123.

- 14 Adolf Fredrik Ristell, *Anekdoter om Konung Gustaf III:s Hof och Regering*, Stockholm 1820, s. 80f.
- 15 Fredrik Axel von Fersen, *Historiska skrifter*, d. 5, Stockholm 1870, s. 41ff.
- 16 Dock inte redan 1781, som det uppges i litteraturen, ty av communicationsboken för hovförsamlingen framgår att hon gick till nattvard i Stockholm så sent som den 27 oktober 1782. (SSA, Hovförsamlingen, DII:3.)
- 17 Om hennes hemkomst se *Rutger Fredrik Hochschilds memoarer*, d. I, utg. Henrik Schück, Stockholm 1908, s. 95.
- 18 Se [Gustaf Mauritz Armfelt], *Resan till Italien. Gustaf Mauritz Armfelts resedagbok 1783–1784*, utg. Rainer Knapas, Stockholm 1997, s. 23. Den 11 juni 1784 tillbringade Armfelt »hela afton hos Madame Ahlgren» (s. 177); den 26 samma månad antecknar han: »[R]ände till fru Ahlgren för at råka svenskarne som där voro på soupé» (s. 185). Den 29 juni skrev han: »Jag för ut och l.h.fr.A (s.187), en formulering som Knapas löser upp: »låg hos fru Ahlgren» (s. 23). Den 19 juli tar han avsked av fru Ahlgren. Det kungliga sällskapet anträder sin hemresa (s. 193). Inte mindre än 13 gånger nämner Armfelt att han sammanträffat med fru Ahlgren i Paris.
- 19 Citat från Charlotte Ekermans brev sker på följande sätt: 1. Brevets nummer utifrån den ordning det är arkiverat. 2. Därefter ort och datum. (Observera att arkiveringsordning och kronologisk ordning inte följs åt!) 3. När brevets text är fransk har jag översatt den till svenska, vilket hädanefter förkortas: övers.
- 20 Gjörwell till K.H. Leijonhufvud, 4/12 1787, Gjörwells brevsamling, KB, Ep.G 8:12–13.
- 21 Se »Underdånig apostill» (odaterad) från G.M. Armfelt till Gustaf III där Armfelt förklarar att om »Mlle Eckerman» visar sig klara av rollerna som »Ebba Bjelke och Margaretha i Helfelt» ska hon få det gage hon begär, men spelar hon inte övertygande ska hon överhuvudtaget inte antagas (Lewenhaupt 1894, s. 293). Armfelt fick posten som chef för de kungliga spektaklerna år 1786 (Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige. Ärad statsgrundare i Finland*, Stockholm 1997, s. 73). Om spionage se *Bref rörande teatern* 1894, s. 302, Hochschild, d. I, 1908, s. 95.
- 22 Kjell Kumlien, »Sparre, Carl», *Svenska män och kvinnor*, d. 7, Stockholm 1954, s. 141f.
- 23 Brev från Gustaf III till Evert Vilhelm Taube, 28/8 1783 (Gunnar von Proschwitz, *Gustaf III. Mannen bakom myten. Ett självporträtt i brevform*, s. 253).
- 24 Om Tolls roll under kungens Italienresa se Carl Henrik von Platen, *Stedingk. Curt von Stedingk (1746–1837) – kosmopolit, krigare & diplomat hos Ludvig XVI, Gustaf III och Katarina den stora*, Stockholm 1995, s. 134; även Ramel 1997, s. 54.
- 25 L.V.A. Stavenow, »Sparre, Karl», *Nordisk familjebok*, 2 uppl., bd 26, Stockholm 1917, sp. 579f., här: s. 580.
- 26 Hochschild, d. I, 1908, s. 32.
- 27 Bertil Boëthius, *Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719–1815*, Stockholm 1943 (Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning), s. 387.
- 28 Henning Stålhane, *Gustaf III:s resa till Italien och Frankrike* (Stockholm, 1953), s. 183. Någon källa anger Stålhane inte. Kungen skrev själv i ett brev till Munck att han och RR Sparre var ensamma om att »taga avskied af Rom med saknad» (ibid. s. 158f.).

29 Citerat efter Knapas 1997, s. 10.

30 Knapas 1997, s. 140, 144.

31 Magnus Olausson, »Gustav III:s resa till Italien (1783–1784)», *Gustaf III:s resa till Italien 1783–84*, Uppsala 1984 (Uppsala universitetsbiblioteks utställningskataloger 14), s. 8.

32 SSA, kronotaxeringsregister, hus nr 152, kvarteret Europa, 1785:63, 1786:62, 1787:64.

33 Se Björkman 2005 (under utgivning).

34 *Epistolary Selves. Letters and Letter-Writers 1600–1945*, red. Rebecca Earle, Aldershot & Vermont 1999, s. 111–133.

35 *Epistolary Selves*, s. 7.

36 Steedman 1999, s. 119.

37 Se Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg 1988, s. 240. Hansson hänvisar där till Gellert. I sin *Gedanken von einem guten deutschen Briefe, an den Herrn F.H. v. W. (1742)* ger Gellert en god introduktion till sin uppfattning om hur brevet bör vara beskaffat. Där understryker han även kvinnors bättre förutsättningar för det nya tyska brevet som bör tränga ut det franska (s. 97–104). Se även densamme, *Briefe, nebst einer praktischen Abhandlung von dem guten Geschmacke in Briefen (1751)* (s. 136 f). Båda i Ch. F. Gellert, *Roman, Briefsteller*, hrsg. Bernd Witte, Berlin & New York 1989.

38 Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna »privat» och »offentligt» i det moderna samhället*, Lund 1984 (1962), s. 68f. Sambandet understryks i Ole Birklund Andersen, »1700-tallets brevkultur og romanen. The Familiar Letter og brevromanen med særligt henblik på Goethe og Richardson», *1700-tallets litterære kultur*, red. Frits Andersen, Ole Birklund Andersen & Per Dahl, s. 80.

39 »La lettre est un texte inscrit dans un acte de communication et qui comporte, à divers niveaux, une plus ou moins grande littéarité.» Marie-Claire Grassi, *Lire l'épistolaire*, Paris 1998, s. 151.

40 »Seul texte qui attend un autre texte en retour, tout geste épistolaire est forme de séduction. Moins le style sera simple, exempt d'ornements, plus il cherchera à séduire.» Grassi 1998, s. 151.

41 Dock får sägas till Sparres heder att i samlingen finns också brev där brevskrivaren faktiskt vågar sig på en kritisk ton och inte drar sig för att spela på hans svagheter.

42 Torsten Gunnarsson & Mikael Ahlund, »Drömmen om Italien», *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750–1870*, Nationalmusei utställningskatalog nr 637, Stockholm 2004, s. 10.

43 Solfrid Söderlind, »Förord», *Drömmen [...] 2004*, s. 7. Om de romerska städernas attraktionskraft på resenärerna se Anne-Marie Leander Touati, »Pompeji, Herculaneum, Paestum och Neapel som resans mål», *Drömmen [...] 2004*, s. 30–35.

44 Shearer West, »The Grand Tour. En historisk bakgrund», *Drömmen [...]*, s. 38–44, här s. 38.

45 För ett samtida svenskt exempel se B. Rudolf Hall, *Adelssönens fostran*, Lund 1936 (Årskrifter i svensk undervisningshistoria 49). Där återges brev från den då 15-åriga baronen Gustaf Ruuths peregrination till Italien 1786/87. Brevet är skrivna av hans informator Peter Moberg som rapporterar hem till sin arbetsgivare, den unge baronens far.

46 Moberg skrev från Rom 21/2 1787: »Man är i ständig haleine. Socityterna äro ganska brillanta och artiga, så at B.G. [baron Gustaf] har det bästa tillfälle at formera sig; äfven har jag den största satisfaction

- at se honom beskedlig, insinuant, belevvad, språksam, och af alla omtyckt» (Hall 1936, s. 123).
- 47 Jeremy Black, *The British and the Grand Tour*, London 1985, s. 166.
- 48 Hos Hall 1936 finns flera exempel på resebrev. Se också Jacob Jonas Björnståhl som rapporterade i brev om hur han togs emot i audiens av påven (Jacob Jonas Björnståhl, *Resebrev*, utg. Christian Callmer, Stockholm 1960, s. 69ff).
- 49 Jakob Christensson, »Resor på modet», *Konsten att resa. Essäer om lärda svenska resenärer*, Stockholm 2001, s. 21.
- 50 Black 1985, s. 186. Se även West 2004, s. 44.
- 51 Ett urval av Adlerbeths »Bref af en svensk och dess resa i Italien 1783 och 1784» har getts ut av Henrik Schück, *Gustav III:s resa i Italien*, Stockholm 1902 (Svenska memoarer och bref, 5).
- 52 Magnus Olausson, »Med Gustav III i Italien 1783–84», *Drömmen om Italien*, Stockholm 2004, s. 59–63, här: s. 62.
- 53 Som en form av salong betecknar Sabrina Norlander *conversazioni* och påpekar att det var där som romare och utländska besökare kunde mötas (Sabrina Norlander, »Prinsessa på vift. Om Sofia Albertinas resa till Rom 1793», *Drömmen [...]*, 2004, s. 66).
- 54 Neapel var i slutet av 1780-talet Europas tredje största stad med omkring 600 000 invånare, nästan lika många som 1700-talets Paris. I Neapel fanns omkring 8 000 munkar och nunnor av olika ordnar och kongregationer. Dessutom översvämmades staden av ca 12 000 världsliga abbéer som egentligen var förklädda läkare, advokater, filosofer, författare samt vanliga skrivare, utbudande sina tjänster på gatorna (Lars-Johan Stiernstedt, *Vår man i Rom. Överintendenten Carl Fredric Fredenbeims italienska resa 1787–1790*, Stockholm 2004, s.163 f.)
- 55 Knapas 1997, s. 127f. Olausson 1984, s. 27.
- 56 Syster till den franska drottningen Marie Antoinette.
- 57 Olausson 1984, s. 30. Beskrivs ingående av både Armfelt (Knapas 1997, s. 127) och Miss Mary Berry ([Mary Berry], *Extracts of the Journals and the Correspondance of Miss Berry from the Year 1783 to 1852*, ed. Lady Theresa Lewis, 2 uppl., d. I, London 1866, s. 90f.).
- 58 Berry, d. I, 1866, s. 98.
- 59 Knapas 1997, s. 142.
- 60 Stålhane 1953, s. 146.
- 61 Knapas 1997, passim. Olausson 1984, s. 26.
- 62 Stålhane, 1953, s. 209.
- 63 RA, Börstorpsamlingen, Brev till Carl Sparre, E 3052.
- 64 Det första brevet är odaterat. Innehållet tyder på att det skrivits i Sverige i samband med att affären med hertig Carl avslutats.
- 65 Redan i brev 4, skrivet i Paris (5/7 1784), omtalas planerna på en resa till Neapel. Nästa brev (6/8) skrivs dagen före avresan från Paris.
- 66 Black 1985, s. 167 f.
- 67 I mantalslängden antecknades hon som husjungfru, se not ovan. Se även H.L. von Dardel, »En borg-

mästarefru i Linköping vid slutet av 1700-talet», *Personhistorisk tidskrift*, 1927, s. 134–148, här: s.134. Jfr Stålhane, 1953, s. 19 f. Där talas det om den 19-åriga Julie anställd som 'husföreståndarinna' efter fruns död 1780, bosatt på malmgården Bellevue »emellan Roslags och Norr-Tullar». – En samling med Catharina Julianas brev till Carl Sparre finns likaledes bevarad i Börstorps-samlingen i RA. Se även Tilda Maria Forselius, »Jaget, frun och den fjolliga flickan: rollspel och identitetskonstruktion i Julie Björckegrens brev till Carl Sparre», *Brevkonst*, red. Paulina Helgeson & Anna Nordenstam, Eslöv 2003, s. 45–74. Uppsatsen bygger på en magisteruppsats »Min nådiga pappas Uprigtiga Vän och fiolliga flicka. Julie Ekerman/Björckegrens brev till Carl Sparre lästa utifrån frågor om makt och identitet», Litteraturvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, vt 2002.

68 Se t.ex. brev I3 (Neapel I6/II 1783), där Beata Charlotta skriver att hon inte hört något av Armfelt.
69 Dock inte alltid. Ibland Mme Ahlgrén.

70 Jämför Juhani Stenfors, *Svenska på franskt manér. Om syntaktiska gallicismer i 1700-talets och det tidiga 1800-talets svenska*, Vasa 1994 (Acta Wasaensia, nr 36, språkvetenskap 3), s. 10.

71 Jämför Elisabet Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisningssituationer och lärare*, Stockholm/Uppsala 1981, s. 28 f, där hon ger prov på liknande »illitterat» skrift. Flera forskare har kommenterat detta fenomen. Stina Hansson skriver om den »muntliga skriften» där ljudbilden dominerar över synbilden också i skriften (*Tidskrift för litteraturvetenskap*, 1986:I, s. 67–69). Christina Sjöblad tar upp diskussionen med hänsyn till kvinnor skrift i sin studie av kvinnors dagböcker, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm 1997, s. 114 ff. Jessica Parland von Essen hävdar att rättstavning inte hade något egenvärde och att den inte hörde till adelskulturen, »Kvinnor, brev och kunskap. Om 1700-talets brevkultur», *Historisk Tidskrift för Finland*, 2003:2, s. 159.

72 Sedvänjan att förse en dam med en cavalier servant hade en speciell italiensk variant: ciccisbeo institutionen som innebar att gifta damer alltid åtföljdes av en uppvaktande man som inte var deras make (Sabrina Norlander, *Claiming Rome. Portraiture and Social Identity in the Eighteenth Century*, Uppsala 2003 (diss.), s. 114 ff.) Se även Knapas 1997, s. 206.

73 Det är intressant att göra en jämförelse med Gustaf Mauritz Armfelts behandling av det svenska språket. (Knapas 1997). När han gör sina dagboksanteckningar från den italienska resan är hans språkbruk jämförbart med Beata Charlottas. Liksom hon blandar han gemener och versaler, hans stavning och bruk av skiljetecken är i hög grad individuella. Armfelt var ingen lärd man men han var naturligtvis skrivkunnig. Men när han använder svenska språket för dagboken som endast är avsedd för privat bruk skiljer sig hans språkbehandling inte nämnvärt från den 'obildades'.

74 Om fransyska guvernanter se Hammar 1981, s. 36 ff. Jämför även Jessica Parland-von Essen om Augusta Armfelts, »Gustaf Mauritz Armfelts dotters upfostran. Att utbildas till hovdam. Augusta Armfelts upfostran och läroår», *Historisk Tidskrift för Finland*, 1997:3, årg. 82, s. 349–367.

75 Om bruket av franska under 1700-talet se Hammar 1981, s. 15 ff. Hammar betonar att trots den snabba utbredningen så var det bara de högsta samhällsskikten som kunde skriva under på att franskan var »värt andra modersmål». Jämför även Parland-von Essen 2003, s. 156.

76 Man kan erinra sig hur Olof von Dalin drev gäck med detta slags halvbildade blandspråk som han låter

Lisa Husbonde stå för i *Then swänska Argus* (I:43). Även Anna Maria Lenngren använde sig av svensk-franskt blandspråk i sin satir »Journal hållen af en KöpmansFru här i staden» i *Stockholms Posten* 1784.

77 Se t.ex. Hansson 1988.

78 Friherre Evert Vilhelm Taube hörde till Gustaf III:s resesällskap under den italienska resan.

79 Det kan jämföras med Carl August Ehrensvärd som 1780 vid samma tidpunkt på året tog fem dagar på sig för sträckan Paris–Lyon (Ulf Cederlöf, »Ehrensvärd – tecknaren», i *Carl Ehrensvärd. Tecknaren och arkitekten*, Stockholm 1997, Nationalmuseum utställningskatalog nr 603, s. 55).

80 »The majority of tourists preferred to cross the Alps. This was less hazardous and unpredictable than the maritime route» (Black 1985, s. 20). Den första staden som man då anlände till var Torino (ibid. s. 21).

81 Se Carl August Ehrensvärd, *Resa til Italien 1780, 1781, 1782*, Stockholm 1786. Finns i flera moderna utgåvor.

82 Mikael Ahlund, »Reseskildringarna, gravyrverken och bilden av Italien», *Drömmen* [...], 2004, s. 24–29, här: s. 24.

83 Beata Charlotta återkommer flera gånger till att den pension som hertig Carl lovat henne uteblir (brev 4, Paris 5/7 1784; brev 6, Lyon 12/8 1784, brev 8, Rom 15/9 1784, brev 13, Neapel 16/II 1784). Gustaf Johan Ehrensvärd antecknar den 22 mars 1780, då det blev allmänt känt att hertigen bröt sin förbindelse med Beata Charlotta, att det skulle ha upprättats ett skriftligt kontrakt där hertigen lovade 10.000 daler kopparmynt »ifrån den dag rupture dem emellan skulle förefalla» (Ehrensvärd, d. 2, 1878, s. 117).

84 Jag har inte lyckats finna några uppgifter som stärker denne hertigs identitet. I *Dizionario biografico degli Italiani* 30, Rom 1984, finns en katolsk prelat Niccolò Coscia (1681–1755) med vissa anknytningar till det bourboniska hovet.

85 I ett brev från Curt von Stedingk till Carl Sparre (Paris 22 mars 1784) har Stedingk bifogat ett brev från »den vackra Poller» som utgivaren av breven, H.L. von Dardel, misstänker kan vara Beata Charlotta. Där skriver Stedingk: »Jag förstår ej hur hon bär sig åt för att hålla sig uppe, ty jag vet ej någon, som underhåller henne, och hon tillåter sig säkerligen inga tillfälliga förbindelser.» (H.L. von Dardel, *Fältmarkalken von Stedingks tidigare levnadsöden skildrade efter brev till överståthållare Carl Sparre*, Örebro 1922, s. 108). Det är en iakttagelse som kan stämma in med Charlotte Ekermans kalkyler att anta Coscias erbjudande att komma till Neapel.

86 Se Knapas 1997 passim.

87 Jfr Nordin Hennel 1997, s. 15, s. 269 ff. Dessutom Roberts 1993, s. 176 ff.

88 Markisen av Hautfort uppfattades även av Armfelt som en osympatisk person. Han gör en anteckning i sin dagbok om hur markisen »fjäskade förskräckeligen» när kungen med följe drack te hos honom (Knapas 1997, s. 72). Ytterligare: »Marquis Hautforts ankomst til Rom var ej synnerligen gouterad.» (8/I 1784; Knapas 1997, s. 96). Se även Stålhane 1953 som ger en bakgrund till Hautforts vistande i Italien. Han skulle ha stulit diamantrydda skor, tvingats att lämna Frankrike och uppehöll sig nu i Italien. Han fanns ett tag i Gustaf III:s krets, men sedan ambassadören Staël upplyst om hans antecedentia undveks allt samröre med denna illa ansedda person (s. 162).

89 Man kan jämföra med följande citat från Miss Berrys dagbok (26/3 1784) då hon samtidigt som Gustaf III och hans följe bevittnade en påvlig procession: »All the Italians were remarking how little the crowd took notice of the Pope or demanded his benedictions: it would seem a happy omen that he is going out of fashion even with the lowest orders of people» (Berry 1866, s. 102).

90 Carl August Ehrensvärd, *Resa till Italien 1780, 1781, 1782*, Stockholm, 1925 (1786), med inledning av Gunhild Bergh, s. 21. Bergh påpekar dock i sin inledning att han inte beundrade alpnaturen (s. 8).

91 Om bakomliggande orsaker se Stålhane 1953, s. 9–17. Bengt Lewan sammanfattar resans syften som konststudier och furstligt sällskapsliv (Bengt Lewan, *Italienska bilder. Svenscars syn på Italien 1700–1800*, Stockholm 1970, s. 51).

92 Tio år efter sin bror, 1793, reste prinsessan Sofia Albertina till Rom. Förutsättningarna för hennes resa var förstås knappast jämförbara med Beata Charlottas (Norlander, 2004, s. 65–67).

93 Den välvilja mot svenska resenärer som skapades genom Gustaf III:s resa höll i sig under flera år. Peter Moberg skrev »[De många inbjudningarna till förnåma familjer] äro frukter af vår nådige konungs välgjörningar, i det Hans Maj:it genom sin Höga härvarelse gjort Svenska Nationen både hedrad och älskad» (brev 7 mars 1787, Hall 1936, s. 123).

94 Ett exempel: Nils von Rosenstein, ambassadsekreterare i Paris, fick ombesörja brev till Stockholm (brev 3). Tidigare hade Heikenskjöld tagit hand om ett. Beata Charlotta ber i sitt brev från Neapel den 9 nov. 1784 Sparre skicka sina brev till den svenska ambassaden i Paris, dit hon räknar med att återkomma i januari. Hon lämnade dock inte Rom förrän i mitten av februari, vilket betyder att det blev tyst från Stockholm under flera månader.

95 Sir Horace Mann (1701–1786), brittisk envoyé vid hovet i Florens sedan 1740, med särskilt uppdrag att rapportera om pretendentens förhåvanden inom den brittiska kolonin i Florens (Knapas 1997, s. 205).

96 Knapas 1997, s. 83. Knapas skriver under porträttet av Bernis att denne »var Gustaf III:s och svenskarernas förnämste skyddsherre under vistelserna i Rom – de storslagna supéerna i hans hus omtalas dagligen» (s. 99).

97 Knapas 1997, s. 83.

98 Knapas 1997, s. 206, 208.

99 Sten-Åke Nilsson, »1700-talet efter den karolinska tiden», *Konsten i Sverige I*, red. Sven Sandström, s. 414. Se även Stiernstedt 2004, passim.

100 Vilhelm André var svensk konsul i Neapel (Stiernstedt 2004, s. 349). För honom gör Beata Charlotta en insats genom att utbe sig Sparres stöd för ordentlig lön till honom (brev 17, Rom 15/12 1784).

101 Knapas 1997, s. 126.

102 Att döma av vad Beata Charlotta skriver om sina samtal med drottningen fick hon mer uppmärksamhet än Miss Berry, som hade tagits emot på liknande sätt i januari samma år (1784). Miss Berry fick nöja sig med en kvarts audiens (Berry 1866, s. 83).

103 Stålhane skriver: »Den sistnämnda [prinsessan Giuliana Santa Croce] plögade göra les honneurs vid större middagar och mottagningar hos kardinal de Bernis» (Stålhane 1953, s. 88). Stiernstedt är mer explicit: [...] »kardinal de Bernis lever ihop med en romersk prinsessa» [...] (Stiernstedt 2004, s. 100).

I04 Det gjorde däremot, som vi sett, Jacob Jonas Björnståhl i Rom den 18 februari 1772 (Björnståhl 1960, s. 69 ff.). Den unge baronen Gustaf Ruuth med sin informator mötte påven i Vatikanen och blev välsignade »ehuru vi voro 8 kättare» (brev d. 7 mars 1787; Hall 1936, s. 123).